

KÖZLEMÉNYEK

Cortesius „*De laudibus Matthiae Corvini*”-jának két kiadásáról. A wolfenbütteli Herzog August Bibliothek kódexgyűjteménye Cod. 85.1.1. Aug. 4°. jelzet alatt őrzi Alessandro Cortese, latinizált nevén Alexander Cortesius olasz humanista, IV. Sixtus pápa udvari írnoka Mátyás királyt dicsőítő költeményét: *De laudibus bellicis Matthiae Corvini Hungariae regis*-t. Ez maga az a kéziratós példány, amelyet a szerző, díszesen illumináltan, elküldött a királynak. Így tehát egyike a wolfenbütteli könyvtár hiteles korvináinak.¹

A kódex szövegét Vincentius Obsopoeus 1531-ben Hagenauban nyomtatásban kiadta, Stefan Hallerhez intézett ajánlással, hogy — mint mondja — a kiváló költőnek a nagy király dicséretére írt verse ne lappangjon tovább ismeretlenül.² Obsopoeus tehát nem tudott arról, hogy ilyen lappangásról nem volt szó, mivel a verset már maga a szerző közel félszázaddal korábban nyomtatásban is kiadta. Ez az ősnymotatvány hely, év és nyomda megjelölése nélkül jelent meg, a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* szerint (GW 7794) Rómában, nyomdása Eucharius Silber. Megjelenés idejeként mint terminus post quem-et 1485. június 1-et adja meg a GW, mert a költeményben szó van Bécsnek Mátyás moenia.³

A könyv megjelenésének az idejét azonban a vers további részletes megvizsgálása alapján pontosabbá tudjuk tenni. A fenti szöveg ugyanis így folytatódik:

... et oppressas tantis conatibus arces
Et longa insignem partem obsidione triumphum
Atque nouam nuper tam magni nominis urbem . . .”

Ez a „nova urbs” (vagy nova civitas) nem más mint Wiener Neustadt, amely „nagy nevét” annak köszönhetette, hogy ekkor még nem Bécs, hanem Bécsújhely, Wiener Neustadt volt a császári székhely. Bécsújhelyt Mátyás király 1487. augusztus 1-én vette be, hosszú ostrom után. Cortesius tehát a verset 1487. augusztus 1. után írta. De nem is sokkal később, mert az elfoglalás tényéről azt írja, hogy „nuper”, tehát a minap. De 1488 után már nem is igen adhatott volna ki a szerző mint papai titkár Rómában Mátyás királyt dicsőítő verset, mert akkor megromlott a viszony a pápa és a király közt. A Cortesius-ősnymotatvány kiadási ideje tehát 1487 vége, legkésőbb 1488 eleje.⁴

¹ CSAPODI, Csaba: *Die Corvinischen Codices in Wolfenbüttel*. Wolfenbütteler Beiträge. Aus den Schätzen der Herzog August Bibliothek. Frankfurt a./M. 1972. 31. p.

² „non passus sum, ut illi ipsi diutius in tenebris delitescerent, cum luce sunt dignissimi” (A kiadás bevezetésében.)

³ A GW 7794 elég ritka ősnymotatvány. A GW csak 9 példányt ismer. Ehhez járul még három ott nem említett példány Magyarországon: OSzK Inc. 837, Budapesti Egyetemi Könyvtár Inc. 828 a, MTAK Inc. 825.

⁴ HAVAS László: *A. Cortesius panegyricusa Mátyás király és a pápaság érintkezésének tükrében*. ItK 1965. 323—326.

A dicsőítő verset a szerző nem nyomtatásban küldte el, hanem díszesen illuminált kéziratot készíttetett róla s a dedikáción kívül ellátta egy 15 soros szöveggel, amelyben az elküldött kötethez fordul; „Ad librum. — Care liber, magnum qui iam volitare per orbem . . . cupis”. Méltatlan dolog lenne ugyanis, mondja a szerző, hogy ha csak akkor kerülne a király kezébe, amikor már mások is olvashatják: „Nam ne hunc ipsum quidem nunc mittrem, nisi indignum putarem, quae et aliis legeretur, tibi, cui dicata sunt, esse ignoti.”

Cortesius azonban a kinyomatás alkalmával nemcsak az említett 15 sort hagyta el, hanem meglehetősen át is dolgozta a szöveget, sok javítást végzett benne, olykor hosszabb betoldásokat is.⁵ Ezért a wolfenbütteli korvina és a Cortesius-ősnymotatvány szövege egymás közt nem egyezik meg és természetesen nem egyezik az 1531-i kiadással sem, amely a kéziratnak még át nem dolgozott szövegét követi.⁶

Így tehát egy olyan különös esettel van dolgunk, amikor az első kiadás az „átdolgozott” a másodikhoz képest, amely a korábbi, átdolgozatlan szöveget tartalmazza.

CSAPODI CSABA

Magyar- és latin nyelvű versbejegyzések XVII. századi emlékkönyvekben. A XVII. század elejére az *album amicorum*nak már lényegében kialakult két főbb válfaja, megkülönböztethetjük egymástól a humanista és a teológus peregrinusok albumait. A humanista albumnak szinte mintapéldánya a leideni egyetemi könyvtár kéziratárában őrzött Jan Douza-album (jelzete MS BPL 1406), ahol a beírók főleg klasszikus szerzőktől idéznek bölcsességeket, ha éppen nem elegáns latin versben magasztalják az emlékkönyv tulajdonosát. A „teológus” album nem annyira a posszessor (és barátai) műveltségének fitogtatására, mint kegyességének és jámborságának megörökítésére szolgál (noha az erudíciót is gyakorta felelmegetik); az ilyen típusú albumban a külföldi egyetemeken tudását gyarapító lelkészjelölt, vagy már gyakorló lelkész ismerősei, barátai és pártfogói többnyire bibliai vagy zsoltáridézetekkel erősítik a szóban forgó peregrinus „igaz hitét”, s ha az illetők magyarok, a latin mellett néha magyar fordításban is megadják a megfelelő passzust. Önálló vers az ilyenfajta albumokban csak elvétve akad, s olyankor is inkább vallásos, mint erkölcsi-didaktikus jellegű. Néha azonban az itt vázolt két albumtípus úgy keveredik, hogy a bejegyzések a művelődéstörténet adatain kívül a filológus szöveggyűjteményét is gyarapítják. Más szóval a baráti bejegyzés a kegyes közhelyeken és sablonos ajánló fordulatokon kívül valamilyen rövid magyar vagy latin nyelvű versbetétet is tartalmaz; olyan sorokat, amelyekről feltehető, hogy szerzőjük maga a bejegyző. Egy kivétellel néhány ilyen szöveggel szeretnék foglalkozni az alábbiakban; ezekben csupán az a közös, hogy a bejegyzők mind magyarok, s hogy valamennyi az 1620—1630. közötti évtizedben íródott.

A British Library gazdag albumgyűjteményében szerepel egy Christoph Oelhafen nevű nürnbergi születésű diák 1619. és 1637. között vezetett albuma (jelzete Add. 17342). Oelhafen Altdorfban tanult, s itt, amint azt több bejegyzés bizonyítja, számos magyarral

⁵ Lásd az eltéréseket a kritikai kiadásban: Alexander CORTESIUS: *De laudibus bellicis Corvini Hungariae regis*. Ed. Iosephus FÖGEL. Lipsiae 1934. (Bibliotheca scriptorum madii recentisque aevorum. Saeculum XV.)

⁶ A későbbi kiadások, a kritikai kivétellel, mind az 1531-i kiadás szövegét közlik újra. (L. a kritikai kiadás bevezetésében IV. p.)

kötött ismeretséget. 1621. február végén és március elején nem kevesebb, mint hat magyar peregrinus írt be albumába — sorrendben elsőnek (az alighanem rangidős) Onadi György, majd március elsején Gönci F. János, Mindszenti Imre és Károli K. György, végül az ezt követő napokban Simándi B. Mihály és Csulai György (a későbbi erdélyi püspök). A hat magyar 1624. február 24-én egyszerre matriculált¹, s így feltehetőleg egyszerre érkezett Heidelbergból Altdorfba; Heidelbergben legtöbbszörük David Pareus tanítványa volt. Gönci, Csulai és Károli 1618 nyara, Mindszenti 1919 májusa, Simándi pedig 1620 januárja óta tanult Heidelbergben,² Onadi viszont, aki az altdorfi matriculában mint „Georgius Pellionis Onadi” tehát Onadi Szűcs György szerepel, furcsa módon mindössze egy hónapot töltött csak Pareus egyetemén, hiszen csak 1621. január 23-án írta be nevét a heidelbergi anyakönyvbe³ Nem tudjuk, miért nem volt inyére a heidelbergi diákoskodás, de az Oelhafen-album magyar beírói közül az ő szövegét találtuk a legérdekesebbnek: itt ugyanis a humanista műveltség és a didaktikus igény pársoros magyar verset hozott létre.

Onadi szövege latin közmondás-félével kezdődik: „Invia virtuti nulla est via”, amit a magyar peregrinus így értelmez tovább: „Az ioszagos (jóságos) cselekedet mindenütt utat tanal.” Ez alatt „Ovid: inde:” jelzi, hogy most Ovidius-idézet következik:

„Virtus nobilitat hominem virtute remota
Migrat in exilium nobilitatis honor.”

Ezt követi a következő négysoros vers:

„Az ioszagos cselekedet
Híd megh nemessit tegedet
Kit ha ki tőle el kerget
Csak szakmivetesre mehet”

Más szóval Onadi György Ovidius sorainak a megmagyarítására próbált itt vállalkozni, jóllehet elég szabadon kezelte az eredetit, hiszen például a „virtus” szó sokkal többet jelent, mint az itt szereplő „jóságos cselekedet”. Kis magyar versezete és latin nyelvű ajánlása alatt a bejegyzés dátumát korabeli szokás szerint vessorban rejtette el (DóMIInI IesV faC sIt nobIs paX In terrIs), ahol a nagybetűk római számként való összeolvasása 1621-et ad ki.⁴

Oelhafen többi magyar ismerőse latin, illetve latin és magyar bibliai, valamint szoltár-idézzel örökítette meg nevét a nürnbergi ifjú albumában, csak Mindszenti Imre (az altdorfi matricula szerint „Emericus Czeviz Mindszenti”) jegyzett még be két sor latin verset a szerző megjelölése nélkül, e szavak kíséretében: „Egregio virtute, moribus laudatissimis Nobilissime Juveni . . .” (Oelhafen album, fol. 85). Ez a két sor így hangzik: „O mens fida, fide quisquis munitur er ardet, / Ille homines vincit, vincit et ille Deum”.

Magyar kutató számára nem érdektelen Joachim Camerarius IV. *album amicorum*a sem, amelyet ugyancsak a British Library kéziratárában őriznek (Egerton 3039). Ez a nagy nevű német humanista családból származó ifjú Európa több egyetemén megfordult, s leideni tanulmányai után átrándult Angliába. Itt Cambridge-ben találkozott Samuel Collins teológia-professzorral, a Queens' College akkori, John Mansel nevű igazgatójával, s 1625. május 22-én (a régi naptár szerint) a magyar Kecskeméti Mátéval. Camerariushoz hasonlóan Kecskeméti korábban ugyancsak Leidenben tanult, s onnan utazott át Ang-

¹ *Die Matrikel der Universität Altdorf*, I. Würzburg, 1912, 166.

² HERÉPEI János: *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*, I. Bp. Szeged, 1965, 155—158.

³ *Die Matrikel der Universität Heidelberg*, II. Th. Heidelberg, 1886, 304.

⁴ Oelhafen album, fol. 83

liába; itteni tartózkodásáról — bár magát az időpontot illetően tévesen — eddig is tudunk.⁵ Kecskeméti először is latin szentenciát ír be Joachim Camerarius IV. albumába: „Quod a multis est conspicuum id mox ius consuetudinis obtinet”, majd kiegészíti azt egy négy soros magyar verssel:

„Vilagi örömrre az niavalia[s] de iut
kin mēgh thert bünösnek szíve röpös es fut
Veletlenül ember diczossegre is iut
Hogy'ha vigh orczával viseli el az but”
(fol. 79)

Lehetséges, hogy Kecskeméti Máté négy sorosa valamilyen vallásos ének vagy zsoltár részlete, de minthogy forrást nem ad meg, egyelőre önálló verstörödéknak kell tekintelnünk. Szerintem ez az álláspont annál is inkább logikus, mivel Camerarius albumában akad még más magyar beíró is, a kassai Bakay Benedek, aki 1627-ben (március 9-én) Genfben ily módon idéz a XC. zsoltárból: „. . . Ur Isten / minden dolgunkat birjad forgassad, / kezeink munkait igazgassad” (fol. 106/v), de fel is tünteti, honnan való az idézet. Bakay egyébként a fenti sorokat alighanem személyes jelmondatának tekinthette, hiszen más-más latin köritéssel, de ugyanezt írta be Oxfordban (1626. július 19-én) Joannes Maconius ab Honigsdorf, és Augsburgban (1627. szeptember 3-án) Philipp Hainhofer emlékkönyveibe.⁶

A humanista típusú versbejegyzés érdekes variánsával találkozunk abban a hosszabb szövegben, amit a nürnbergi Jacob Fetzer albumában hagyott ránk az I. Jakab uralkodása idején Londonban megtelepedett Bánfihunyadi János.⁷ Erről a kiváló alkémistáról és kémikusról még mindig viszonylag keveset tudunk — egyetlen fennmaradt és nehezen hozzáférhető magyar nyelvű levelén, valamint oxfordi latin versén és magyar ajánlásán⁸ kívül ez az albumbejegyzés az első újonnan előkerült, s a maga módján eléggé informatív szöveg. A széles érdeklődésű, mozgékony és mindenütt tudós emberek társaságában forgolódo Fetzert nyilván különösen érdekelhette az alkémia — erről beszélgethetett Bánfihunyadival, s ezért kezdődik amannak a bejegyzése egy kis alkémista verssel, ami a Bölcsék Kövének előállításához nyújt némi hermetikusan megfogalmazott útbaigazítást:

„Perficiunt sopheram ter trina sequentia Petram:
Orater superum: Lux Mundi: Gloria Noctis,
Ova, Coquina, Coquus, Patientia, Mulciber, Annus.
Hermeti sopherice, pariunt moderamine natum.”

E négy soros vers alatt halványabb, kissé elmosódott tintával egy magyar mondat áll az Ószövegségből: „Az Titkok az mi Urunknal Istenunknel vadnak. Az kinyilatkoztatott dolgok mieink es az mi fiainke mindöröcke.” (Mózes V. 29:29) Ezt erősebb tintával írott latin nyelvű ajánlás követi, amelyben „Joannes Hunyadinus” Fetzert „tiszteltetre méltó barátjának” nevezi és Londonban, 1620. január 30-án köszönti. Bejegyzése azonban ezzel még nem ér véget: teleírja, illetve befesti az ajánlással szemközti lapot is. Lehetséges, hogy Bánfihunyadi azért vállalkozott erre a hosszabb időt igénybe vevő feladatra, mert

⁵ L. HERPEI: *Adattár* . . . III. 420.

⁶ Maconius albuma a bécsi Nationalbibliothekben van, vö. MENCSEK, F.: „Magyar emlékkönyvi beírások . . .” Történelmi Tár, 1907, 507; Hainhofer albumát a wolfenbütteli Herzog August könyvtárban őrzik, jelzete MS Extrar. 210, Bakay bejegyzése fol. 459.

⁷ Herzog August Bibl., Wolfenbüttel, Cod. Guelf, MS 231 Blankenburg, fol. 327

⁸ L Magyar Könyvszemle, 1978. 1, 93—99.

előtte már mások is képekkel és rajzokkal tisztelték meg Jacob Fetzer albumát: például a magyar tudós közeli ismerőse, a holland Cornelius Drebbel az egyik lapra berajzolta híres *perpetuum mobile*-jét (fol. 309).

Bánfihunyadi rajzának azonnal szembeötlő alkémiai értelme van, s a rajzot alulról és felülről megfelelő alkémista idézetek fogják közre. A felső idézet Sendivogius egyik könyvéből való, az alulso pedig egy *Rosarium* című alkémiai művet idéz,⁹ rövid leírást ad a „férfi” és a „női” elem egyesüléséről: „Fac de Masculo & Foemina Circulum rotundum & de eo extrahe quadratum & de eo quadrato Triangulum aequilaterum & de Triangulo Circulum rotundum & habebis Magisterium.” Ezt mintegy illusztrálja a középre berajzolt mágikus ábra: kör, benne hétágú csillag (minden ága egy-egy vegyi elemnek felel meg), ezen belül újabb kör, majd abban színezett négyyszög; a négyyszögben háromszög következik, amelynek szegmentumai a „Corpus”, „Anima” és „Spiritus” felírásokat viselik. A háromszög közepén újabb kis kört találunk — ez az a mag, amelynek elérése egyenértékű a „mester” cím megszerzésével. A csillagot befogó nagy kör kétoldalán nagybetűs szöveg olvasható: SEPARA. DEALBA, illetve CONIUNGE. RUBIFICA — ez megint csak az alkémiai iratokban gyakran emlegetett, de korántsem egyszerű, illetve pontosan leírható alaplételetekre utal.¹⁰

Végül egy olyan bejegyzést szeretnék ismertetni, amelynek érdekességéhez a szerző személyén kívül a szöveg formája is hozzájárul. Szenci Molnár Albertről van szó, aki köztudomásúlag rengeteget utazott, s így nem is igen okoz meglepetést, hogy az utóbbi időben gyakran bukkannak fel albumbejegyzései. Ezek közül néhányat már ismertettem,¹¹ de azóta újabbak kerültek elő — egy például a British Library gyűjteményében, Szenci Molnár jó ismerősének, Georg Mauritius altdorfi professzornak az albumában (Egerton 1211, fol. 96). Ennek a dátuma 1606. szeptember negyedike, s Molnár beírása eléggé lakonikus: „Dominus providebit, cui credit habebit”. A másik újabban talált bejegyzés viszont jóval későbbi, s az általunk tárgyalt évtizedre esik. 1624 nyarán, amikor Molnár Albert családostul hazaindult Hollandiából, néhány hétig Gdańskban (az akkori Danzigban) időzött, majd továbbhajózott délnek a Visztulán Toruń városáig. Ebben a gazdag és kitűnő iskolájáról híres kereskedővárosban Molnárékat Johannes Turnowski (Turnovius) szuperintendens vette gondjaiba,¹² s talán éppen rajta keresztül találkozott a magyar tudós még valamikor augusztus hónap folyamán Andreas Lucával. Luca művelt és világot látott protestáns lelkész volt, albumába a kor több kiválósága beírt, így többek között Martin Opitz is, akinek első ismert latin nyelvű verse („Ad eandem”) éppen Luca emlékkönyvében található.¹³ Opitz tisztelői közé tartozott Molnár is, aki a tíz évvel a német humanista után a következő sorokat írta be ugyanabba az albumba:

„Instâ, ne cesses; venient post semina messes,
Post lacrymas risus, post exilium paradisus”

Ezután jól ismert jelmondata és ajánlása következik:

„Rom. 8.31 Ha Isten velünc |Ki áll ellenünc?”

„Viro Reverendo Domino M. Andreae Lucae verbi divini apud Thorunienses ministro

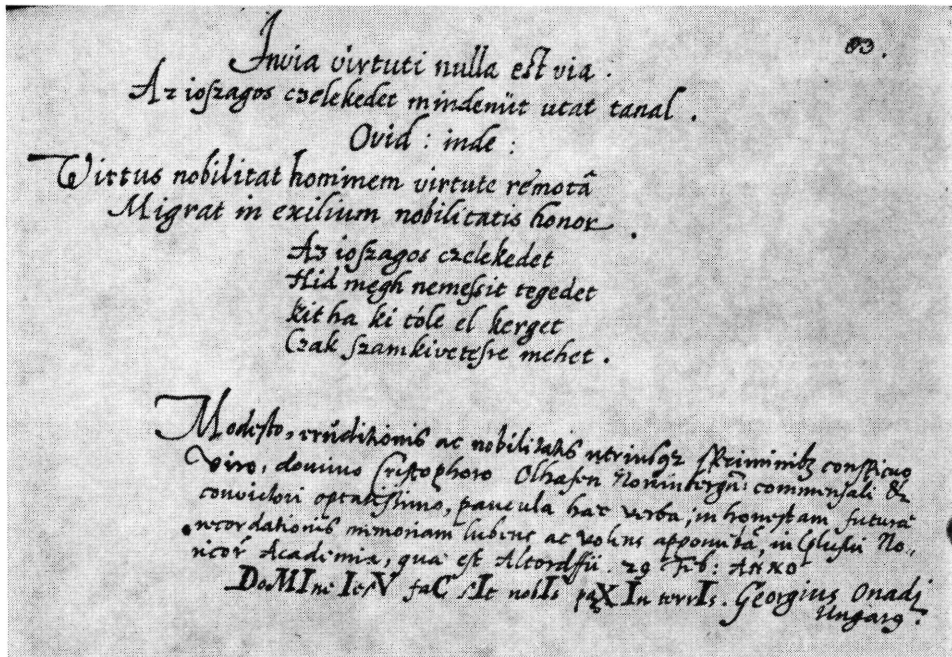
⁹ Alighanem a *Rosarium philosophorum*ról van szó (Frankfurt, 1550), amelyről C. G. Jung külön tanulmányt írt *Az átalakulás pszichológiája* címmel.

¹⁰ Az alkémista művének utolsó fázisát így írja le egy újabb népszerűsítő mű: „A vörös kén megköti a fehér higanyt, s egyesülésükből . . . lesz a Bölcsék Köve”.-St. KLOSSOWSKI DE ROLA: *Alchemy, the Secret Art*, London, 1973, 12.

¹¹ Szenci Molnár Albert album- és könyvbejegyzései külföldi gyűjteményekben, Magyar Könyvszemle, 1979. 4. 372—378.

¹² Szenci Molnár Albert válogatott művei, Bp., 1976: 628.

¹³ A toruńi városi könyvtár (Książnica Miejska) 15.R.8.18 jelzet, fol. 265 alatt.

1. kép. Onadi György bejegyzése az Oelhafen albumba

fide, amoris & memoriae causa adscripti Lud. M. C. Albertus Molnar Ungar. Anno 1624 Mense Augusto Thorunii.

Sim quocumque loce, sim modo Christe, tuus"

A Luca-féle albumba beírt vers szerzője nem Molnár Albert, hanem egy középkori latin költő, Walter von Chatillon.¹⁴ Magát a rigmust Molnár valamilyen latin közmondás-gyűjteményben olvashatta, s feltehetően a szerző nevét sem jegyezte meg. Ezt abból gyanítjuk, hogy ennek a kurtácska versnek egy szöveg variánsát nyomtatásban korábban már közölte, s a szerző nevét akkor sem adta meg. Ez Thuri Pál *Idea Christianorum Ungarorum* (Oppenheim, 1616) című, Molnár által gondozott művének az előszavában történt, ahol Molnár a következőket írta: „elsősorban miránk, hazánkból távol élőkre illik ez az ismert vers”,¹⁵ amelynek első sorát ezek után ilyen variánsban adja meg:

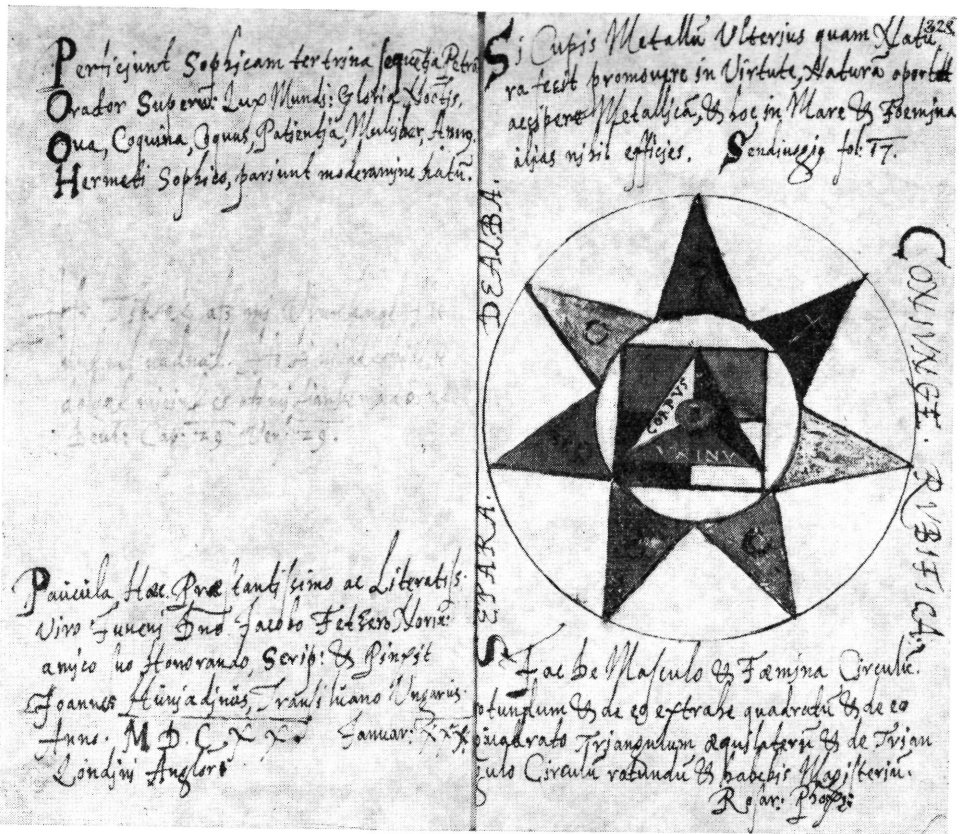
„In prece non cesses, venient post semina messes . . .”¹⁶

Magyarra ezt a két sort így fordíthatnánk: „Könyörögni ne szűnj meg: aratás jön majd a vetésre / Könyekre nevetés és menny a száműzetésre”. Molnár sok viszontagságon ment át hosszúra nyúlt külföldi „bújdosása” során, de nem valószínű, hogy a fenti

¹⁴ Hans WALTHER: *Carmina Medii Aevi Posterioris Latina*, II/2, *Lateinische Sprichwörter* . . . Göttingen 1964, 551. Itt is kisebb szövegvariánsal állunk szemben, amennyiben „venient” helyett „aderunt” olvasható.

¹⁵ Szenci Molnár Albert válogatott művei, 289.

¹⁶ Szenci Molnár Albert költői művei (RMKT. XVII. század, 6. kötet), Bp. 1971, 484.

2. kép. Bánfihunyadi bejegyzése Jacob Fetzer albumába

sorokat ezúttal is saját földi helyzetére alkalmazta volna. Sokkal inkább élhettek még benne Kálvin nem régen fordított *Institutio*jának szavai: „Mert ha az meny az mi hazánk, micsoda egyéb az föld ha nem számkivetés?”¹⁷ A világra kivetett lélek vágyódik „igazi hazájába”, a mennyországba; s talán nem tévedünk, amikor azt hisszük, hogy ezen a metafizikus vágyódáson, s az abban kifejezett idegenség-élményen még Molnár hazatérése s az utána hazájában eltöltött tíz év sem igen változtatott.

GÖMÖRI GYÖRGY

(Cambridge)

Georg Steinhübel löcsei könyvkereskedő hagyatéki leltára. Adatok egy felvidéki város-polgárságának könyvkultúrájához. Georg Steinhübel németprónai születésű, Lőcsén letelepedett könyvkötő-könyvkereskedő neve jól ismert a szakirodalomban. A löcsei nyomdák szattal, a szepességi könyvkultúrával foglalkozó tanulmányírók többnyire megemlítik nevét, egy-két adatot közölve róla; valamennyinél azonban részletesebb, jobb információ

¹⁷Az keresztyeni religiora es igaz hitre tanítás . . . Hanovia, 1624, 748.

ad egy eredeti forrás, Steinhübel saját kézírásával fennmaradt vándorkönyve.¹ Az akkor 29 éves könyvkötőlegény, aki Felső-Magyarországnak már több jelentős városában dolgozott (legtöbb Nagyszombatban, ill. Lőcsén), 1660 tavaszán indult vándorútra Sziléziába s több német fejedelemségbe és négy év elteltével, 1664 tavaszán tért vissza Magyarországra. Ezután több mint három évtizeden keresztül, egészen haláláig, 1698-ig önálló mesterként dolgozott Lőcsén. Steinhübel 1664—1698. közötti tevékenységéről nagyon kevés adat maradt fenn; van azonban 1699-ből egy eddig nem ismert forrásunk, Steinhübel hagyatéki leltára, amely szemléletes képet ad könyvkereskedői munkájáról; megmutatja, hogy milyen arányú volt tevékenysége, milyen belföldi és külföldi kapcsolatokkal rendelkezett, a könyvesbolt készletének részletes leírása alapján következtethetünk a vásárlóközönség kulturális igényeire, nyelvi hovatartozására, az anyagok, szerzők, könyvárak felsorolásából pedig a mesterség hasznára. Steinhübel hagyatéki leltára az egyetlen részletes XVII. századi könyvesbolti szortiment-leírás, ilyen terjedelmes jegyzéket csak egy évszázaddal korábbról ismerünk: a kassai Johann Gallen könyvkereskedőt (1583).² Kaspar Wist kassai könyvkötő könyvraktárának 1714. évi jegyzéke időben közel áll a Steinhübel-féle leltárhoz, választékában, jellegében azonban meglehetősen eltér tőle.³

Az 1699. augusztus 26-án Lőcsén felvett hagyatéki leltárból⁴ csak a könyvesbolt árukészletének, ill. az ahhoz szorosan kapcsolódó könyvkötő műhely berendezésének a leírását közöljük, a könyvkereskedő személyes vagyontárgyainak leírását nem. Mégis, hogy megbízható képet kapjunk a leltár egészéről, röviden felsoroljuk a különböző, legfontosabb tárgyakat, ill. csoportokat. Steinhübel legnagyobb értékű tulajdona főtéri háza volt (1500 Ft), a házban levő ingóságok, arany és ezüst tárgyak, fegyverek, élelmiszerek értéke 850 Ft 50 dénárt tett ki. A könyvkereskedő követeléseinek összege (833,64 Ft) jóval magasabb volt, mint tartozásai (142,40 Ft). (A legnagyobb összegű követelés a ház egy részének bérbe adása során keletkezett.) A könyvkereskedő összes vagyona 3793 Ft 21 dénár értékű volt, nem tarthatjuk tehát gazdag embernek, de azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy viselt politikai tisztségei következtében a város elismert és tekintélyes polgára lett.⁵

A könyvesboltot és a műhelyt a leltár a következőképpen írta le: (a leltár tételei mellett megadjuk az egyértelműen azonosítható magyarországi kiadások adatait).⁶

¹ Kiadta GULYÁS Pál: *Egy felsőmagyarországi könyvkötőcsalád feljegyzéseiből*. Bp. 1912.

² KEMÉNY Lajos: *Egy XVI. századbeli könyvkereskedő raktára*. = MKsz 1895. 310—319.

³ KEMÉNY Lajos: *Egy XVIII. századbeli könyvraktár*. = MKsz 1912. 158—161.

⁴ Az eredeti irat a lőcsei Városi Levéltárban, (Okresny Archiv Levoča, a továbbiakban: OAL) jelzete: XXI. 54. Hagyatéki leltárak 1691—1712. 324—341.

⁵ Steinhübel a képviselőtestület tagja volt, majd 1670-től előjárója, 1. *Hain Gáspár Lőcsei Krónikája*. A Szepesmegyei Történelmi Társulat megbízásából kiadták: BAL Jeromos, FÖRSTER Jenő és KAUFMANN Aurél. Lőcse 1910—1913. 381. — Ismerünk egy Steinhübelhez szóló üdvözlő verset is Matthäus Vitarius nyomdászlegény tollából: „Frohlockendes Ehren-Gedicht, auff den Glücklichen-erlebten Tauff-Namens-Tag... Georgii Steinhübels, Vornehmen Burgers und Wolbestellten Buchbinders in... Leutschau wie auch einer Löbl. Gemein treuen Mitglieds... Anno 1689...” 1. Jan ČAPLOVIČ: *Slovenska národná retrospektívna bibliografija*. Séria A. Kniha I. a. *Bibliografija tlači i vydavnych na Slovensku do roku 1700*. diel 1. Martin 1972. — 1502. sz.

⁶ A leltár egyes tételeit az Országos Széchényi Könyvtár Régi Magyarországi Nyomtatványok szerkesztősége által felállított katalógus alapján próbáltam azonosítani. A betűs RMK-számok az RMNY-szerkesztőség által használt számok, amelynek pontos bibliográfiai hivatkozását helyhiány miatt megadni nem tudtuk: ezek a számok mindaddig eligazítást adnak, amíg a Régi Magyarországi Nyomtatványok vonatkozó kötete meg nem jelenik. Bibliográfiáink szükségszerű hiányosságát mutatja, hogy Steinhübel leltárában szerepelnek olyan magyar nyelvű, tehát valószínűleg magyarországi kiadású művek,

Bücher im Buchladen

Verguldete Arbeit

4	Nürnberger handtbücher		7,20	
2	Paradiß gärtl 2 Wasserquellen			
	1 Luneb. handtb.		7,50	
3	Söhnopfer 1 Jänsch Gebethb.	8°	3,—	
3	Olearii Communion buchl	8°	1,80	
2	Nürnbergl 1 Verguldt 1 in frey	8°	6,30	
2	Hubachs gebethbücher	8°	4,80	
2	grosse Braut Kammer	8°	3,—	
2	Andachtsquellen	8°	3,—	
2	Jänische handtbücher 1 Wasser- quell.	8°	4,50	
2	grosse Habermann	8°	2,40	
5	Königl. Braut Kammer	12°	9,—	
1	Kleine bübl	8°	2,40	
3	Paradißgärtlein		3,60	
3	12 Andachten Kegeli		3,60	
4	Schatz kammer		4,—	
5	Soltár	24°	2,50	Amszterdam 1686 I. 1346.
7	Geistlich Kleynodt		4,20	
5	Stegmanns Herzenßeuffzer	24°	1,80	
2	Rigische Gebethbücher	12°	3,—	
4	Andächtige Jungfer	12°	6,—	
3	Communion büchl	12°	3,60	
1	Stammbuch		—,72	
1	Olearii Kron (Tron !) der Alte	8°	1,20	
1	Arndts Paradißgärtl	8°	1,50	
1	Lüneburger Gesangbuch	12°	2,—	
3	grosse baumgarten	8°	6,—	
1	Liliengarten	8°	1,50	
1	Gebethgarten	8°	1,50	
1	Seelenschatz	8°	1,50	
1	Bierngarten	12°	1,20	
1	Keyserin Gebethbuch	12°	1,20	
1	Liliengarten	12°	1,—	
1	Seelenwecker	12°	—,75	
2	Anthoni büchl	12°	1,—	
1	Seelengarten	24°	—,60	
1	deutsch officium	18°	—,50	
10	Seelen Wächter	24°	5,—	
7	Lathel Paradiß gartlein	18°	3,50	
1	Geistliches Uhrwerk	18°	—,60	
2	Thom. de Kempis	24°	1,80	
7	Reyse Köstl	32°	2,10	
4	Kerngebeth Nürnberger	12°	3,—	
2	Leutschawer deto	12°	1,20	Lőcse 1687 II. 1616.
1	Kirchen Kleynodt	24°	—,90	
3	Rüsstlings bethkammerlein	24°	2,70	
3	Wasserquellen	24°	2,70	

amelyeket nem tudtunk azonosítani. (Ezeket hiányjellel jelöltük.) A csillaggal jelölt címek viszont szerepelnek a nagyszombati nyomda 1710-es katalógusában, ezért annak ellenére, hogy bibliográfiából nem ismerjük, biztosan állíthatjuk, hogy XVII. század végi nagyszombati kiadványról van szó. A nagyszombati katalógust l.: *A legrégebb magyarországi könyvtárosi jegyzék 1710-ből.* = MKsz 1888. 59—84. Steinhübel leltárában a könyvméretetek megjelölése általában megbízható, kivéve a könnyen összetéveszthető 18° és 24° méretet; feltűnő még, hogy 16° kötetek alig szerepelnek a leltárban.

5 Haberman	24°	3,—	Lócse 1694 II. 1778a.
3 Kegeli Andachten	24°	1,20	
11 Lelki Kincs	32°	3,30	*
3 Holocaustum quotidianum	12°	1,50	Nagyszombat 1695 II. 1801.
4 Officia Rakocziana	12°	3,—	Nagyszombat 1693 II. 1754a.
8 Flores precum	12°	4,—	*
2 Sznepcesek	12° et 18°	1,20	*
1 Denitscheck	18°	—,50	
1 Uti Társ	24°	—,50	Nagyszombat 1678 I. 1226a. 18°!

Unvergoldete Bücher

3 Ringf. Arel Verguldt		3,60	
3 Cathol. Frawen Zimmer Spiegel	18°	1,20	
2 Ortelö Frawen Zimmer Spiegel	24°	1,20	
1 Frawen Zimmer Cabineth	24°	—,60	
1 Rosenstock	12°	—,50	
3 Herbergeri Trawerbinde	4°	3,60	
4 Compendium Juris Aszalay	4°	7,50	Nagyszombat 1694 II. 1781.
Innocentia Apostolica	4°	1,50	Nagyszombat 1695 II. 1806a.
1 Grammatica Wellerii	8°	—,60	
1 Lexicon Calvisii	8°	—,75	
1 Schu. pii [?] Opera	8°	2,—	
1 Cronica	8°	1,80	
1 Acerra Philologica	8°	1,50	
1 Schirmere ergötzeses Zion	8°	1,20	
3 Lust Redner	8°	3,—	
2 Hofmans Waldau gedichte	8°	3,60	
1 Heinen Schauplatz	8°	1,80	
1 Thalander briefsteller	8°	2,70	
1 Politischer Abriß Europa	8°	1,80	
4 Synonimorum Parnassus	8°	6,—	
1 Fragbibel	8°	—,60	
2 Biblische Lustgärten	8°	—,90	
2 Epperesser Wappen	8°	—,60	Lócse 1668 II. 1150.
1 Politische Historien	8°	—,50	
1 Hochzeit Abdanckung	8°	—,60	
1 Gerlachs Aschegedancken	8°	—,36	
2 Wörterbuch	8°	1,80	
1 Venedisches Carl Hauß	8°	—,60	
1 Spannenbergi Postil	8°	1,—	
3 gebethbücher weiß gebunden	8°	2,70	
Avancini Orationes	12°	3,—	*
1 Dieterici Cathecetica	12°	2,—	Lócse 1685 II. 1568a, 1696 II. 1834b.
1 Vernulai Orationes	12°	1,20	
1 Medulla Theologiae Busenbaums	12°	—,72	Nagyszombat 1679 II. 1449a 1693 II. 1744.
2 Curtius	12°	2,—	
3 Beckeri Oratorien	12°	1,80	Nagyvárad 1656 II. 866.
2 Micaelii Progymnasmata	12°	1,50	
1 Hornii Orbis Politicus	12°	—,75	
1 Geographischer Regenten Saul	12°	1,—	
3 Lustige Gesellschaften	12°	1,20	
3 Politische Näscher	12°	1,20	
1 Pomaei Candidatus Poeticus	12°	—,30	
1 Logia Scharfii	12°	—,60	*
1 Drexlers Wittwen Wehe	12°	—,36	Lócse 1660 II. 952a.
Doctor Müllers Frewdenblück	12°	—,42	

1	Virgilius Triumphans	12°	—,30	
1	Verzweiffleter Atheist	12°	—,24	
2	Breviar. Politicorum	12°	—,60	
9	Schiffertaffeln	12°	1,35	
3	Kron der alten Vagabunden	8°	1,90	
4	Uti Társ ungebunden	24°	1,20	Nagyszombat 1678 I. 1226a. 18°!
10	Kurtze fragen ungebunden	12°	—,90	
1	Orbis pictus ungebunden	4°	1,20	Lőcse 1685 I. 1338.
10	Cathecismi Lat. und Hung.	8°	—,60	Lőcse 1667 I. 1058, 1684 I. 1321.
3	Principia Alvari ungebunden	8°	—,36	Nagyszombat 1698 II. 1930b 1699 II. 1963a.
4	Soltár Ungebunden	18°	—,50	Csak 24° ismert: Amszterdam 1686 I. 1346.
16	Compendia Rhenii	8°	7,20	Lőcse 1671 II. 1278, 1684 II. 1548b, é.n. II. 2039.
41	Emmanuel (Alvarez: Principia)	8°	20,50	Nagyszombat 1698 II. 1930b 1699 II. 1963a.
3	Orbis pictus	8°	3,60	Lőcse 1685 I. 1339. Kolozsvár 1698 I. 1523. Nagyszeben 1684 I. 1323a.
2	Pax corporis	8°	1,—	Lőcse 1692 I. 1432. Kolozsvár 1690 I. 1387. 1695 I. 1474.
23	Evang. Lat. und deutsch	8°	9,20	Lőcse 1683 II. 1521c.
4	Rhetorica Cypriani	8°	2,—	Nagyszombat 1670 II. 1245.
1	Oratoria Dieterici	8°	—,36	
12	Evang. Lat. U. Windisch	8°	6,—	Lőcse 1686 II. 1582.
12	Evang. Lat. Und Ungr.	8°	6,—	Lőcse 1681 I. 1266. 1698. I. 1531. Kassa 1668 I. 1066. Janua lingvae latinae reserata aurea — Lőcse 1693 I. 1440, 1698 I. 1530.
9	Joann Comenii Lat. Und Ungr.	8°	4,50	Lőcse 1641 II. 575.
3	Dialogus Castellionis	8°	1,50	Lőcse 1687 II. 1613. 1697 I. 1507, 1699 II. 1955.
50	Vestibula	8°	9,30	Bártfa 1698 I. 1516.
7	Rudimenta	8°	1,61	Valószínűleg latin: Bártfa 1683 II. 1515b. Brassó 1688 II. 1632a. Lőcse 1695 II. 1799b. Nagyszeben 1699 II. 1978a.
8	Grammatica Molnar	8°	2,—	Kolozsvár 1680 II. 1466. 1691 II. 1686. 1698 II. 1920a. Nagyszeben 1682 II. 1514. 1694 II. 1775. Debrecen 1683 II. 1520. Lőcse 1696 II. 1836.
12	Elii Donat.	8°	1,20	Lőcse 1678 II. 1420. Zsolna 1697 II. 1913. Kolozsvár 1697 II. 1880. 1698 II. 1920.
51	deutsche A.b.c. bücher	8°	4,—8	
105	Ungr. A.b.c. bücher	8°	7,35	Debrecen 1681 I. 1254. Kolozsvár 1695 I. 1473.
44	Windische A.b.c. bücher	8°	3,52	
6	Cath. Lat. Und bömisch	8°	—,51	
14	Colloquia	8°	1,20	Corderius: Colloquiarum centuria? Kolozsvár 1697 II. 1879.
18	Catonis Praecepta	8°	1,—	Lőcse 1693 II. 1734.
85	Cathol. A.b.c. bücher	8°	7,60	
12	Windische Catechismi	8°	1,20	Nagyszombat 1696 II. 1843. II. 1844. 1697 II. 1893.
12	Biblische Fragen Neumanni	12°	—,72	

11 Canisii	12°	1,10	Lőcse 1687 I. 1363a. Nagyszombat 1688 I. 1369a. 1696 II. 1842.
7 Keresztény Catechismus	12°	3,—	Debrecen 1689 I. 1371. Lőcse 1674 I. 1165. é.n. I. 1589.
57 Siderii Catechismus	12°	3,—	Kolozsvár 1681 I. 1265. 1690 I. 1386. Lőcse 1690 I. 1391. 1697 I. 1509a. Debrecen 1688 I. 1367a, b. 1690 I. 1382. 1699 I. 1537.
7 Windischer Kern aller gebeth	12°	—,70	Lőcse 1687 II. 1616.
11 Szamvetés	24°	2,20	Lőcse 1692 I. 1426.
24 Halotti Enekek	24°	4,80	1698? é.n.
26 deutsche Catechismus	16°	2,—8	Brassó 1689 II. 1642a. Lőcse 1695 II. 1799.
7 Vestibula 4 Ling.	8°	1,75	Lőcse 1696 I. 1429d. 1699 II. 1955.
30 Rhenii Donat.	8°	7,50	Zsolna é.n. II. 1913. Lőcse 1694 II. 1779b.
47 Principia	8°	7,99	Alvarez: Nagyszombat 1698 II. 1930b. 1699 II. 1963a.
7 Canisii	8°	—,70	Nagyszombat 1698 I. 1533.
20 Libellus Alphabeticus Lat. et Boh.	8°	1,60	*
35 Libellus Alphabeticus Lat. et Hung.	8°	2,50	Kassa 1696 II. 1580a. Lőcse 1697 I. 1509.
52 Vestibula Lat. et Hung.	8°	2,60	Lőcse 1697 I. 1507. Bártfa 1698 I. 1516.
9 Mobilitek Nabosnich (Modlitby nabožné)	8°	3,60	1686 Lőcse II. 1592.
6 Geistliche Söhnopfer	8°	3,—	
1 Pazmány	8°	—,75	Lőcse 1674 I. 1168. Nagyszombat 1689 I. 1381a.
4 Soltari Enekek	8°	2,—	Nagyszombat 1693 I. 1446.
2 Leutschawer gesangbücher	8°	2,60	Lőcse 1686 II. 1583.
2 deto Windische	8°	2,40	Lőcse 1674 II. 1339a. 1684 II. 1551.
20 Walter	8°	10,—	
20 Bresslawer Evangelia	8°	6,66	
5 Ciceronis Epistola	8°	3,—	Lőcse 1684 II. 1545. 1690 II. 1663. Nagyszombat 1680 II. 1468a. 1692 II. 1693a. 1694 II. 1782. 1697 II. 1895.
7 Virgili	8°	3,50	Nagyszombat 1677 II. 1411. Lőcse 1642 II. 604.
12 Ravisii Textoris Epistolae	12°	3,—	Lőcse 1683 II. 1529. 18°!
12 Buzinkay Logica	12°	2,40	Kassa 1672 II. 1292a. Kolozsvár 1680 II. 1466a. Bártfa 1696 II. 1833.
12 Ovidius	12°	4,80	Nagyszombat 1677 II. 1410. 1691—92 II. 1698a. Lőcse 1642 II. 601.
3 Dicséreték	18°	2,70	Lőcse 1642 I. 726.?
5 Einfache Soltár	18°	1,20	Ø
8 Arany Lánáz	12°	2,66	Lőcse 1696 I. 1489.
2 Böhmsche Haberman	18°	—,60	Zsolna 1678 II. 1438a. 16°!
3 Tranošti	18°	1,80	Lőcse 1639 II. 542b. 16°!
1 Perlitzka (Perlička dijtek božijch)	12°	—,60	Lőcse 1683 II. 1528.
4 Cathol. Evang. Hung.	12°	2,—	Nagyszombat 1669 I. 1089. 1683 I. 1312. 1692 I. 1433.
5 Rhetorica Buzinkay	12°	2,50	Lőcse 1687 II. 1612. 1691 II.

			1689.
64 Messbüchl	32°	1,94	
50 Administratur Büchl	24°	—,72	
2 Kerngebeth	12°	1,—	Brassó 1686 II. 1578a.
1 Siebenfacher beth Altar	12°	—,40	
4 Tárház kulcs (Mennei tárház kulcsa)	24°	1,33	Debrecen 1685 I. 1332.
4 Balassa	24°	1,33	Lőcse 1683 I. 1303. 1692 I. 1426a. 1698 I. 1530a. Kolozsvár 1681 I. 1258. 1691 I. 1405.
4 Mobilbiti	24°	1,33	
11 Soltár	24°	2,75	Amszterdam 1686 I. 1346.
11 Debreczener Soltár	24°	3,66	Ø Csak 12° ismert!
8 Haberman deutsch	24°	2,66	Christliche Gebeth: Lőcse 1694 II. 1778a.
6 Leichenlieder	24°	1,20	
8 Hortulus Animae deutsch Synapii	24°	1,80	
14 Lelki Kincs	32°	2,80	*
6 Uti Tars	24°	2,16	Nagyszombat 1678 I. 1226a 18°!
4 Liliom kert	8°	3,—	Ø (12° nagyszombati kiadás ismert: é.n. I. 1601a.)
6 Officia Rakocziana	12°	3,60	Nagyszombat 1693 II 1754a.
15 Flores Precum	12°	4,50	*
3 Denitsek	18°	1,32	
110 Cathecismus deutsch U. Hungr.	16°	18,17	Ø
45 Evang. Luth. deutsch Hungr.	16°	13,50	Ø
11 Imadsagok	18°	2,20	Ø
1 Valleri Herberger Hertz Postill Folio 2 Band		7,20	
1 D. Valerii Alberti Wiedervereinigung[?]	4°	—,90	
1 Theatrum Novum Politico Historicum	4°	—,90	
10 Rituale	4°	5,—	Nagyszombat 1687 II 1625, 1682 II 1512, 1692 II 1723,
1 Polnischer Staats Cabinät	4°	—,36	
12 Schreib Calender	4°	—,36	
12 deto	8°	3,60	
166 Allerhand historien büchl	8°	5,—	
57 Hungr. Und deutsche Calender	12°	4,—	
23 Bresslawer Calender	4°	2,76	
200 A.b.c. bücher ungebunden	8°	3,—	
30 Debrecezener Soltár ungebunden	24°	7,20	Ø
4 Sing Und Beth Altar Querfeldts	24°	1,94	
4 Frawen Zimmer Seelen Schmuk	24°	1,94	
4 Altester bethbüchl	24°	1,20	
12 Rudimenta Lingvae Graecae	8°	2,16	Lőcse 1678 II. 1421. 1699 II. 1957. Nagyszombat 1692 előtt II. 1693b. 1699 II. 1970.
10 Ciceronis Epistolae	8°	1,20	Lőcse 1684 II. 1545. 1690 II. 1663. Nagyszombat 1680 II. 1468a. 1692 előtt II. 1693a. 1694 II. 1782. 1697 II. 1895.
1 Pasmány	8°	—,54	Lőcse 1674 I. 1168. Nagyszombat 1689 I. 1381a.

4 Riesen Concept Papyr		6,—
5 Riesen Ausschis Papyr		6,—
1 Ries Postpapyr		2,70
2 Riesen graw Papyr		1,—
1/2 Ries Patron Papyr		—,90
3 Bücher Regal Papyr		2,16
8 Bücher Türkisch Papyr		4,50
9 Bücher Roth deto		2,22
10 Bücherl fein goldt		4,50
20 Büchl Zwische goldt		4,—
10 Büchl geschlagen		—,60
22 Bogen geschrieben Pergament	á d 60	13,20
15 Heut Copert deto	á d 75	11,25
12 Tecken in 4° und 8°		1,80
2 defert rothe Schaffehl	á d 36	7,20
1 deto etwas Kleiner	á d 30	3,—
1 deto dechert	á d 27	2,70
1 deto dechert	á d 21	2,10
9 Kleine rothe Fehl	á d 21	1,89
7 Weisse Schaffehl	á d 18	3,06
7 schwartze deto	á d 20	1,40
12 Rohe Fehl		2,40
5 det.	á d 21	1,— ⁵
2 Rothe Cordovan Fehl		1,80
1 Klein deto		—,60
1 Kalbfehl		—,50
1 Schweinhaut		3,60
Unterschiedliche Bücher		
Clausuren		27,50
400 Pap Thecken		6,—
9000 Brether zum Büchern		21,—
8 Folio brether		—,48
10 lb. Leim		2,—
3 lb. Presiliy		1,80
5 1/2 lb. Wax	á d 48	2,64

Und ander Viele alte Bücher mehr, so der Zeit unmehr, und sehr langweilig können Verkauft worden.

A könyvesbolt árukészletét a leltár két nagy csoportban sorolta fel, valószínűleg olyan sorrendben, ahogy a könyvek a polcokon álltak: aranyozott könyvek (bőr- vagy bársonykötésű, aranyozott díszítésű könyvek), ill. „nem aranyozott könyvek”: ezen a papírkötést, ill. a fűzést érthették: ezen belül — többnyire következetesen — a nagyság, a könyvméret döntötte el a sorrendet. A jegyzék alapján Steinhübel könyvesboltjában 52 mű volt bőrkötésben összesen 167 példányban (értéke 150 Ft 87 dénár), 142 mű pedig papírkötésben 2092 példányban (értéke 417 Ft 93 dénár). A könyvesbolt választéka tehát összesen 179 műre terjedt, (2259 kötetben)⁷ s a könyvkészlet összértéke 568 Ft 80 dénár volt. A könyvesboltban árult papír, a könyvkötőműhelyben levő anyagok, szerszámok összesen 173 Ft-ot értek. Figyelemre méltó, hogy a lőcsei könyvkereskedő könyvkészletének nagysága közel áll a már említett két kassai könyvkereskedőéhez: Gallen könyvraktára 1916, Wist raktára pedig 2378 kötetet foglalt magában.

Steinhübel könyvesboltjának díszesen bekötött könyvei kivétel nélkül vallásos művek, amelyek ünnepi alkalmakra reprezentatív ajándéknak számítottak. A mindennapi hasz-

⁷ Ez a választék nem is olyan kevés, ha a magyarországi tipográfia akkori kapacitásával vetjük össze. A lőcsei Brewer-nyomda például a XVII. század utolsó harmadában évente átlagosan 100 nyomtatványt jelentetett meg (az alkalmi nyomtatványokat és a naptárakat nem számolva), így két évtized alatt nyomtathatott kb. annyi művet, mint amennyi Steinhübel könyvesboltjának választékát alkotta.

nálakra szánt papírkötésű könyvek változatos tartalmúak: elsősorban tankönyvek, de szép számmal vannak köztük jogi, történelmi, földrajzi művek, szórakoztató szépirodalom, kalendáriumok, s megint csak vallásos művek. A lőcei könyvkereskedő két évszázad népszerűvé vált irodalmi műveit árusította: a szerzők egy része XVI. századi (Kegel, Haberman, Spangenberg), többen vannak a XVII. századból (Valerius Herberger, Scriver, Stegman, Arndt, Hofmanswaldau); a legújabb, a könyvesbolt készletében szereplő művek pedig az 1670-es évekből valók. A német nyelvű vallásos munkák tekintélyes része pietista szellemű; számos kegyességi mű kimondottan nők számára íródott.⁸

Ha a könyvesboltban levő könyvek nyelvi megoszlását vizsgáljuk (összességében, a kötés fajtájától függetlenül), a következő eredményt kapjuk:

német nyelvű volt:	84 mű	497 példányban,
latin nyelvű volt:	43 mű	351 példányban,
magyar nyelvű:	19 mű	423 példányban,
szlovák nyelvű:	10 mű	89 példányban,
többnyelvű (latin + egy másik nyelv):	13 mű	395 példányban. ⁹

A latin és a bilingvis művek magas példányszámából is láthatjuk, hogy Steinhübel üzleti számításait elsősorban a tankönyveladásra alapozta. Hogy a tankönyveladás milyen biztos üzletet jelentett, bizonyítja Kaspar Wist tevékenysége is: az ő könyvraktárának mintegy 9/10 részét tankönyvek tették ki, zömmel ábécéskönyvek.

Steinhübel a gimnáziumi tanulóifjúság igényeinek kielégítésén túl elsősorban nem a magas műveltségű, külföldi egyetemet végzett egyházi és világi értelmiség igényeit szolgálta ki, hanem az alacsonyabb műveltségű, ám valamelyes jogi, kereskedelmi, történelmi ismeretekkel rendelkező, anyanyelven olvasó polgárok (és nemesek) ízlését. A könyvesbolt készletében ugyanis alig szerepeltek tudományos művek, a népszerű vallásos és világi irodalom alkotásai viszont annál nagyobb számban. A vásárlóközönség majdnem azonos arányban volt német és magyar anyanyelvű, kisebb arányban pedig szlovák. Lőcse városa és a környék németajkú polgárságának könyv iránti igényeit a hazai könyvkiadás alig-alig elégítette ki,¹⁰ Steinhübelnek, hogy ezt a hiányt pótolja, külföldről kellett beszereznie német nyelvű vallásos és világi műveket.

A vásárlóközönségen belül (amelynek nagyságát ebben a korban nem szabad eltúloznunk, a polgári rétegek jelentős arányára következtethetünk az elhunyt könyvkereskedő adósainak vizsgálatából is. Az adósok legtöbbször polgár, Lőcséről, Selmechányáról, Szomolnokról, Eperjesről; a kisebb összegű, általában 2—4 Ft-os adósságok feltételezhetően hitelbe történt vásárlás során keletkeztek. Az adósok között szerepelt a polgárokon kívül néhány nemes, ill. arisztokrata, elsősorban a Csáky és a Görgey család tagjai, valamint a minorita rend is. Steinhübel éppúgy árult katolikus, mint protestáns műveket: a protestáns—katolikus könyvek aránya jól tükrözi Lőcse XVII. század végi vallási viszonyait:

⁸ Az egyes külföldi kiadások azonosítását nem tudtuk elvégezni, mivel e korszak német nyelvű kiadványainak nincs átfogó bibliográfiája. A XVI—XVII. század német nyelvű kegyességi irodalma ugyancsak kevésbé feltárt. A legtöbb információt az egyes külföldi szerzőkre vonatkozóan az *Evangelisches Kirchenlexikon*ból nyertük (Bd. 1—4. Göttingen 1961.) Az 1670-es években keletkezett például OLEARIUS *Communionbuch*, SCRIVER *Seelenschatz* c. műve stb.

⁹ Az összesítésben nem szerepel 200 kötet ábécéskönyv és 166 kötet história, mivel nem tudjuk, hogy milyen nyelvűek voltak.

¹⁰ A lőcei Brewer-nyomda például három évtized alatt, 1670—1699 között összesen 8 német nyelvű művet nyomtatott 9 kiadásban: ezek közül két mű (*Christliches und neu- vermehrtes Gesangbuch* 1686, és HABERMAN: *Christliches Gebeth* 1694 és 1698) szerepelt Steinhübel leltárában is. (A német nyelvű alkalmi nyomtatványokat figyelmen kívül hagytuk, mert azokat a könyvkereskedők nem árulták.)

még a protestáns lakosság volt túlsúlyban, de már egyre nagyobb szerepe volt a lőcsei jezsuita gimnáziumnak és a királyi konviktusnak, ahol a környék nemessége iskoláztatta fiait.¹¹

Hogyan, kiknek a segítségével végezte Georg Steinhübel könyvkereskedői tevékenységét? Mind a hazai, mind a külföldi üzletfelekről keveset tudunk. Legfontosabb beszerzési forrás a helybeli, a XVII. század végén virágzó Brewer-nyomda lehetett. A leltár a tartozásoknál fel is sorolta, hogy Steinhübel adósa volt a lőcsei nyomdásznak (19 Ft-tal). A Brewer-nyomdán kívül még leginkább két protestáns tipográfia: Debrecen és Kolozsvár jöhet számításba beszerzési forrásként: vagy közvetlenül, vagy más könyvkötők-könyvkereskedők révén. Steinhübel kapcsolatban volt Johann Löw nagyszombeni könyvkötővel,¹² valószínű, hogy ezen az úton jutott erdélyi nyomtatványokhoz. A számos katolikus mű beszerzési forrása pedig Nagyszombat lehetett: ez a kapcsolat annál is inkább kézenfekvő, mivel Steinhübel e városban inaskodott és szabadult fel.¹³

A külföldi kiadású könyvek legvalószínűbb beszerzési forrása a szomszédos Szilézia fővárosa, Boroszló, amely Lőcséről a legkönnyebben elérhető volt. A boroszlói könyvkereskedelem élénk kapcsolatban állt németországi, elsősorban lipcsei nyomdákkal és könyvkereskedőkkel,¹⁴ így a nürnbergi, lüneburgi kiadású könyvek Boroszló közvetítésével is eljuthattak Lőcsére. Maga Steinhübel is ezt a külföldi üzleti kapcsolatot tartotta a legfontosabbnak: négy éves vándorútja idejéből Boroszlóban töltött a legtöbbet, közel két évet Paul Lehmann könyvkötőmester szolgálatában. Steinhübel hagyatéki leltára megemlítette a boroszlói Jakob Wolff-ot: az elhunyt 23 Ft 40 dénárral tartozott neki.

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a harmincadjegyzékekből ismerjük, hogy a lőcsei könyvkereskedő hány alkalommal, mikor járt külföldön, s milyen értékben hozott be könyveket. Tevékenységének első évtizedében kétszer hozott be külföldi műveket, 18, ill. 40 Ft értékben (1668, 1669). Ezután hosszabb szünet következett (talán a Thököly-felkelés okozta bizonytalan helyzet miatt), majd 1685-ből 100 Ft értékű, 1689-ből pedig 58 Ft értéket kitevő vásárlását ismerjük. Halála előtt, még 1695-ben két részletben, összesen 31, ill. 35 Ft-ért szerzett be kötetlen könyveket.¹⁵ Ha a fent említett Wolff-féle adósság az utolsó két vásárlásból adódott, akkor a tartozást meglehetősen lassan fizette ki, hiszen három év múlva még az összeg felével adós maradt.

Steinhübel összes külföldi könyvbehozatala három évtized a alatt mindössze 282 Ft értékű volt. Hogyan egyeztethetjük ezt össze a leltár meglehetősen sok külföldi könyvcímével? A könyvesboltban levő, külföldről behozott művek értéke mintegy 230 Ft volt. A 282 Ft értékű, krúdában behozott könyvhöz Steinhübel már eleve hozzászámíthatott egy bizonyos nyereséget, hiszen a külföldi utazás költségeit is fedeznie kellett; a „Kerngebeth” nürnbergi kiadása például 25%-kal volt drágább, mint az ugyanolyan formátumú lőcsei kiadás. Ha ehhez még hozzávesszük a könyvkötés költségeit (és hasznát) is,¹⁶ úgy

¹¹ HALÁSZ László: *A lőcsei királyi katolikus főgymnasium története*. Lőcse 1896.

¹² Löw neve más forrásból nem ismert.

¹³ GULYÁS i. m. 6. p.

¹⁴ MARTA BURBIANKA: *Zarys z dziejów handlu księgarskiego w Wrocławiu do pol. XVII. wieku*. Wrocław 1950. 49–51. p.

¹⁵ OAL IV. 408. 10. p. — IV. 366. 5. p. — IV. 410. 7. p. — IV. 390. 3, 6. p. — IV. 394. 7. p. — IV. 396. 2. p. — IV. 400. 9. p.

¹⁶ A kötések áráról a tanulmány további részében lesz szó. A behozott könyvek értékéhez az említett 25%-ot vettük még hozzá, ami ugyan egyetlen példából adódik, de hihető, ha végig gondoljuk, hogy ez a hozzászámított nyereség nem lehetett túl nagy, hiszen akkor nehezebben adhatók el a külföldi könyvek. A számítások azon a feltételezésen alapszanak, hogy a külföldi könyveken belül a papír- és bőrkötésűek aránya nagyjából azonos lehetett három évtizeden keresztül. A számításoknál tehát több bizonytalansági tényező van, ezért csak hipotézisként közöljük, hangsúlyozva, hogy inkább a nagyságrend, mint maga az összeg jellemző.

a külföldi könyvek készleténél kb. 410—420 Ft-os összeggel is számolhatunk. 1699-ben még 230 Ft értékű külföldi eredetű könyv volt raktáron; három évtized alatt Lőcsén feltehetően 180—190 Ft értékű külföldi művet adtak el (évtizedenként átlag 100—120 kötetet), ami a vásárlóközönség szűk voltára utal, hiszen valószínű, hogy a behozott műveknek valamivel több mint fele raktáron maradt. A külföldi könyvbehozatal tehát nagyon lassan megtérülő pénzbefektetést jelentett, amit Steinhübel igényessége, szakmaszeretete, s a közönség igényeinek kielégítése motiválhatott, noha a lőcsei könyvkereskedőnek valószínűleg tapasztalnia kellett, hogy a vásárlóközönség igényei (jóllehet szám szerint nem nagyok), de még mindig nagyobbak, mint a XVII. század végére egyre szűkösebbé váló anyagi lehetőségei (gondoljunk a török felszabadító háború mértéktelen adózására, s a protestáns templomok, iskolák nagy anyagi áldozatot követelő újjáépítésére.) A külföldi könyvbehozatal megfelelő értékeléséhez tudnunk kell azt is, hogy Lőcsé városában külföldi könyvek beszerzésével egyedül Steinhübel foglalkozott; a többi lőcsei könyvkötő (Georg Kraus, Jacob Calixti)¹⁷ nevét nem találjuk a harmincad-jegyzékben.

Nem vizsgáltuk eddig a könyvtárakat, a kötések árát, jóllehet Steinhübel hagyatéki leltára ebben a tekintetben is nagyon értékes forrás. Az árak meglepően következetesek, így a XVII. század végi könyvárakat az alábbiakban megbízható adatokkal szemléltethetjük. A bőrkötéses, vallásos könyveknél a következő árakat találjuk:

8° méretűek ára 50 dénár — 2 Ft 40 dénár között volt, átlagár 1,56 Ft,
12° méretűek ára 50 dénár — 1 Ft 80 dénár között volt, átlagár 98 dénár,
18° méretűek ára 50 dénár — 60 dénár között volt, átlagár 52 dénár,
24° méretűek ára 40 dénár — 90 dénár között volt, átlagár 68 dénár,
32° méretűek ára 30 dénár — átlagár 30 dénár.

A könyvek ára a formátumon belül nyilvánvalóan a terjedelemtől, a díszítéstől is függött, ill. attól, hogy külföldi vagy hazai kiadású volt-e; a külföldi kiadás, mint nehezebben hozzáférhető, drágább volt. A papírkötésű vallásos könyveknél a következő árak szerepeltek:

2° méretű (egy volt) 3 Ft 60 dénár,
4° méretűek ára 50 dénár — 1 Ft 50 dénár között volt, átlagár 1,02 Ft,
8° " " 36 " — 1 Ft 20 " " " " " " 96 dénár,
12° " " 30 " — 60 " " " " " " 46 " "
18° " " 12,5 " — 90 " " " " " " 40 " "
24° " " 20 " — 60 " " " " " " 34 " "
32° " " 20 " — " " " " " " 20 " "

Az eltérő kötésű vallásos könyvek árai után vizsgáljuk meg az egyéb műfajú könyvek jellemző árait! A gimnáziumok legalsóbb osztályai által használt tankönyvek olcsók voltak, egy abécéskönyv 7—10 dénár nyelvtől függően, egy katekizmus ára 5,2, 6, 8, 8,5, 10, 16,5 dénár volt, míg a terjedelmesebb református *Keresztyén katekizmus* 43 dénár. A több nyelvű, iskolai oktatásban használt *Evangéliumok és epistolák* ára 30—50 dénár között mozgott, Comenius népszerű *Januája* 50 dénár, *Vestibulum* 18—25 dénár volt. A logika és retorika tankönyvek, valamint a latin auktorok művei 30—60 dénárba kerültek. A fűzött naptárak ára 7—50 dénár között mozgott, formátumuknak megfelelően. A kis terjedelmű történelmi kiadások ára igen alacsony volt, átlag 3 dénár. Jellemző, hogy ezeket a nem sokra becsült műveket a leltár nem részletezte, csak összefoglalóan utalt rájuk.

¹⁷ Georg Kraus és Jakob Calixti könyvkötők nevét a tanácsülés jegyzőkönyv 1693-as bejegyzéséből ismerjük: OAL XXI. 11. Tan. jkv. 1693—1703. 15—16. p.

Steinhübel könyvesboltjában szerencsére néhány kötet még krúdában volt, így egy-egy kiadványnál megtudhatjuk, hogyan kalkulált a könyvkötő. A raktáron levő 200 db kötetlen ábécéskönyv 3 Ft-ot ért, darabja tehát 1 1/2 dénár volt — papírkötésben értéke már 7—8 dénárba növekedett. A debreceni zsoldárok kötetlen példánya 24 dénárba, a papírkötésű 33 dénárba került. Az *Űri Társ* című imádságoskönyv értéke kötetlenül 30 dénár, papírkötésben 36 dénár, bőrkötésben 50 dénár volt. Az olcsó papírkötés tehát csak 6—9 dénárral növelte a könyv árát, (mérettől függetlenül a papírkötés ára átlag 6 dénár volt), a bőrkötés viszont 10—20 dénárral volt drágább a papírkötésnél. (Ezt a következő műveknél láthatjuk: *Kerngebeth* 50—60 dénár, *Officium Rakoczinum* 60—75 dénár, *Flores precum* 30—50 dénár, *Leiki kincs* 20—30 dénár papír-, ill. bőrkötés esetében. A bőrkötés ára átlag 20 dénár volt, amit szintén nem befolyásolt lényegesen a könyv mérete.) A leltárból kitűnik, hogy Steinhübel a papíron és bőron kívül „írott pergamen”-nel is kötötte a könyveket: ez utóbbit talán a vásárlói között szereplő minorita atyák bocsátották rendelkezésére.

A könyvkötő haszna egy múnél nem 6 vagy 20 dénár volt, hiszen ebben már benne volt a felhasznált nyersanyag ára is. A különféle kötésre használt anyagok, bőrök, fa- és papírtáblák, pergamen, könyvesatok értékét, egységárát a leltár is tükrözi. A könyvesboltban levő könyvek átlagos mérete a 16°-hoz volt közel, így egy-egy bőrből akár 15 példány kötésére is telhetett. A nyersanyagfelhasználás a bőrkötés esetében egy kötetnél átlag 3 dénár lehetett (a fatáblákkal, szatokkal együtt), a papírkötésnél pedig olyan csekély, hogy csak a dénár tört részével számolható. Így feltételezésünk szerint a könyvkötő haszna papírkötés esetében 6, bőrkötés esetében átlag 17 dénár volt egy példánynál.

Mivel a bőrkötésű könyvek túlnyomó része külföldről behozott mű volt, a bőrkötésnél a könyvkereskedőnek valójában semmi haszna nem volt. (282 Ft értékű külföldi könyvet hozott be krúdában, ehhez az anyagfelhasználása 8 Ft körül lehetett, ezzel szemben eladott mintegy 180—190 Ft értékű külföldi könyvet, 23 Ft adósságot még nem törlesztett, így végül is a befektetett, még meg nem térülő tőkéje ezen a téren három évtized alatt 60—70 Ft lehetett.) Haszna Steinhübelnek egyedül a nagy tömegben eladott papírkötésű könyvek után volt: ezek a könyvek tették ki a könyvesbolt készletének mintegy 9/10 részét. Nyilvánvaló, hogy a készletnek ez a része jóval gyorsabban cserélődött, mint a nehezebben eladható, díszesebb, drágább kötetek. A leltár azonosítható hazai kiadásai, ill. ezeknek a műveknek a példányszámait azt mutatják, hogy az összes hazai, papírkötésű példánynak több mint 80%-a származott az 1690-es évekből, s csak mintegy 1/6 része az 1680-as évekből, ill. még régebbi időből. Ha az ismeretlen kiadások adatai nem mondanak ellent ennek a megállapításnak, akkor a leltár alapján arra következtethetünk, hogy a könyvesboltban egy évtized után a készletnek kb. 85%-át eladták, a többi maradt a nehezebben, lassabban eladható könyvek között, miközben a papírkötésű tankönyvek, vallásos művek, históriák választéka ismét feltöltődött. Feltételezéseink szerint, ha a leltárban szereplő papírkötésű könyvek 85%-át eladják, ez egy évtized alatt hozzávetőleg 1800 könyv vásárlását jelentené, az ebből realizálódott tiszta haszon a könyvkereskedő számára pedig mintegy 100—110 Ft. (Még egy feltételezés az olvasóközönségre vonatkozóan: az egy évtized során eladott 1800 példányból kb. 200—250 lehetett, ami nem tankönyv volt, hanem vallásos és egyéb mű — az elkelt vallásos és egyéb műveknek több mint fele magyar nyelvű lehetett, egyötöde latin, igen kevés szlovák és még annál is kevesebb német. A könyvesbolt a német nyelven olvasók számára nyújtotta a legnagyobb

¹⁸ Ezeknél a számításoknál egy időpont alapján próbáltunk visszakövetkeztetni hosszabb időszakra; úgy véljük, a leltár részletes volta megenged ilyen következtetéseket,

választékot, viszont a magyar olvasóközönség kisebb választékból is hozzávetőleg másfélszer annyit vásárolhatott, mint a német.)¹⁸

Felvetődhet az a kérdés, hogy a Steinhübel-féle leltár könyvérai azonosíthatók-e más jegyzékek áraival. A már említett Wist-féle leltár sajnos nem tartalmaz árakat, így csak két, korban közelálló kiadói jegyzék adatait vehetjük figyelembe. A legrégebbi nyomtatásban megjelent magyarországi kiadói jegyzék a nagyszombati nyomdáé 1710-ből.¹⁹ A *Catalogus librorum* összesen 390 címet tartalmaz, s ebből több mint húsz szerepel Steinhübelnél is. A nagyszombati katalógus árai krúdában levő könyvekre vonatkoztak, a lőcsei árak ugyanolyan méretű papírkötésű könyvekre. Az 1699-es lőcsei könyvárak általában másfél-kétszeresei a 11 évvel későbbi nagyszombati áraknak. A papírkötés árának levonása után a legolcsóbb tankönyveknél (ábécéskönyv, katekizmus) hozzávetőleg azonos árat kapunk, a drágább, a magasabbfokú gimnáziumi oktatásban használt tankönyveknél és a különféle kegyességi műveknél viszont az 1699-es ár még mindig magasabb, mint az 1710-es.²⁰ Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a nagy tömegben nyomtatott tankönyvek ára a XVII. század végére már megállapodott egy alacsony szinten, a középfokú tankönyvek és a kegyességi művek viszont éppen a XVIII. század elején váltak olcsóbbá. Ezt a feltevéssünket a budai Nottenstein-nyomda 1733. évi nyomtatott katalógusa is megerősíti:²¹ a Lőcsén 33 dénárért árusított papírkötésű Balassa-Rimai *Istenes énekét* (24°) Budán 13 dénárért árulták (kötetlenül), a *Lelki Kincs* című 32 formátumú imádságoskönyvet Lőcsén 20, Budán viszont 6 dénárért. A népszerű, kis terjedelmű vallásos művek áraik alapján ekkor kezdtek az olcsó tömegkönyv csoportjába besorolódni. (A Nottenstein-nyomda ábécéskönyv-árai nagyjából megegyeznek a nagyszombatiakkal: a latin–magyar ábécéskönyv 3 dénár, a latin–horvát 6 dénár, Canisius katekizmusának magyar–latin nyelvű kiadása 6 dénár, a latin–német nyelvű szintén 6 dénár stb. A kalendáriumok csak a papírkötés miatt voltak drágábbak Lőcsén 1699-ben, mint Budán 1733-ban.) Végeredményben tehát az árak a XVII. század végén, a XVIII. század elején meglehetősen egységesek voltak: a tíz dénár alatti, olcsó tömegkönyv kategóriába tartoztak a kalendáriumok, széphistóriák, ábécéskönyvek, kis terjedelmű katekizmusok, a XVIII. században pedig egyes kis terjedelmű vallásos könyvek is. Ezeknek a könyveknek az alacsony ára, valamint más kiadványtípusok árának fokozatosan olcsóbbá válása feltehetően a hazai nyomdászat nagyobb teljesítőképességének is köszönhető, amelyet nagymértékben befolyásolt a papír minőségének javulása és alacsonyabb ára.

PAVERCSIK ILONA

Dimítriosz Govdelász Magyarországon. 1981. ápr. 26-án kifosztották az ürömi pravoszláv sírkápolnában található kriptát, amelyben Anna Pavlovna, II. Katalin cárnő unokája és I. Pál cár lánya, József nádor első felesége 1803. óta feküdt. A koporsót felfeszítették és a

feltéve, hogy lényeges változás a XVII. század végi könyvkereskedelemben nem történt. A protestáns egyházak és iskolák ugyan nehezebb anyagi helyzetben voltak, azonban éppen a lőcsei Brewer-nyomda ekkor fellendülő könyvkiadása is bizonyítja, hogy a *hazai* tankönyvek, vallásos művek forgalma lényegesen nem esett vissza. A feltételezett évtizedenkénti 1800 kötet eladásba nem számítottuk bele a kalendáriumokat, amelyek csak egy adott időpontban voltak eladhatók, s valószínűleg nagy számban vásárolták azokat.

¹⁹ L. a 6. sz. jegyzetet.

²⁰ Példák nagyszombati árakra: latin–magyar ábécéskönyv 3 dénár, latin–szlovák szintén, német–szlovák nyelvű katekizmus 6 dénár, szlovák 10 dénár, Canisius latin–magyar kiadása 6 dénár, *Lelki kincs* 10 dénár, *Officium Rakocianum* 35 dénár, *Flores precum* 15 dénár, Sznopcek 20 dénár, Soarius retorikája 30 dénár stb.

²¹ GÁRDONYI Albert: *Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a 18. században különös tekintettel Budára és Pestre.* Bp. 1917. 15–17. p.

holttest alkarjait, halotti keresztjét, valamint gyűrűjét elvitték. Szerencsére a tolvajokat hamarosan elfogták és sértetlenül megtalálták náluk az ellopott ereklyéket.¹ E szomorú eseménnyel egy időben találtam meg azt a kis 8 oldalas könyvecskét,² amelyet Dimitriosz P. Govdelász adott ki József nádor és Anna Pavlovna esküvője alkalmával. A thesszáliai Rapszánban 1780 körül született Dimitriosz Govdelász³ a pesti egyetemen végezte tanulmányait és ott bölcsészdoktori címet szerzett. Költői vénája és fordítói tehetsége már Magyarországon egyetemi hallgató korában megmutatkozott, amit ezt az itt írt művei is tanúsítják.

Govdelász első verses munkája az említett, 1800-ban megjelent drámai felépítésű nászdala, az „Éthopoiia dramatiké epithalamios” volt.⁴ A 17 éves menyasszony és az ifjú vőlegény alakja annyira megnyerte a Pesten tanuló görög fiatalember tetszését, hogy a fiatal pár pétervári esküvője alkalmával, 1799. október 30-án egy dicsőítő sorokat és jókívánságokat tartalmazó nászdalt írt görög nyelven. Az antik minták alapján és archaizáló nyelven megírt mű felépítése a következő: Zeusz megtudván az esküvő híret összehívja házába az isteneket, akik előtt zengő jambusokban ismerteti József és Anna Pavlovna erényeit. Ezután két koszorút ad át Hermésznek, hogy azokat vigye el és tegye a fiatal pár fejére. Miközben az isten teljesíti a kérést, azalatt az istenek egyik kara himnuszot énekel a főbb istenekhez, majd a karvezető rázendít a nászdalra. Ebben buzdítja Pannónia lakóseit, hogy énekeljenek vele együtt. Végül áldást kér az új házásokra és leendő utódaikra. — Sajnos, az e költeményben kifejezett jókívánságok nem valósultak meg, mert a fiatalasszony — sikertelen szülés után — 1801. március 15-én már meghalt tüdővészben. Holttestét 2 év múlva 1803. augusztus 20-án Üröm községben a Heppe Szaniszló által tervezett kápolnában helyezte nyugalomra Andrej Szamborszkij pétervári esperes. A kápolnának lelkésze, énekes és gondnoka is volt a XX. sz. elejéig; a cár fizette őket. A megboldogult 178 évig pihent a kápolnában.

Ugyancsak Budán 1800-ban adta ki Govdelász — előszóval és utóirattal ellátva — az akarnaniai Chrisztodulosznak az egyházból való kiátkozási iratát eretnek tanainak ismeretetésével és cáfolatával együtt. Ezt a szinodusi határozatot minden templomban felolvasták. A 42 oldal terjedelmű *O exostrakismos tu asebus Christodulu tu Monophthalmu tu ex Akarnanias* c. mű⁵ kiadásával Govdelász a keleti egyházat, mint a nemzet szétszórórtan élő tagjait összetartó erőforrást szolgálta.

A szórvány görögöséget a nemzetéhez és vallásához való ragaszkodáson kívül jellemezte az európai műveltség megszerzésére és továbbadására irányuló törekvés is. Hogy e célt könnyebben elérhessék, a nálunk megismert jelentősebb, különféle nyelveken írt munkákat lefordították anyanyelvükre. Így a XVIII. sz.-ban és a XIX. sz. első évtizedeiben nemcsak Nyugat-Európában, hanem Magyarországon is egyik legelterjedtebb olvasmány volt a francia Fénelon püspöknek (1651—1715) Télemakhosz kalandjairól 1694-ben írt és 1699-ben megjelent útleírása. Ezt a művet sok idegen nyelvre, köztük magyarra is lefor-

¹ HANKÓ I.—KISZELY I.: *Alexandra Pavlovna, az ürömi cárleány*. Élet és Tudomány 31. (1981. VII. 31.) 966—968.—KISZELY I.: *Egy tárgyalás ürügyén*. Magyar Nemzet 1982. II. 3-i sz.

² Megtalálható az ELTE Bölcsészkar Görög Intézetében letétbe helyezett Zavírászkönyvtárban. (GRÁF A.: *Jeórfiosz Zavírászkönyvtárának budapesti könyvtárának katalógusa*. Bp. 1935.)

³ J. ZAVIRA: *Nea Hellas*. Athén 1972. 280—281. — HORVÁTH E.: *Zavírászkönyvtárának György élete és munkái*. Bp. 1937. 93—94. — Ph. K. BUDULDIS: *Anekdotos epistolé tu Dem. Govdela*. „Athen” 70 (1968) 253—258.

⁴ HORVÁTH E.: *Magyar—görög bibliográfia*. Bp. 1940. (Továbbiakban: MGB.) 37.

⁵ MGB 37.

dítták.⁶ Nem csoda, hogy a több nyelvet ismerő Govdelász is vállalkozott a nálunk széles körben olvasott mű újrögre való fordítására és azt Budán 1801-ben két kötetben ki is adatta. A 880 oldalas könyv *Tychai Telemachu hyiu tu Odysseos* (Odüsszeusz fiának, Télemakhosznak kalandozásai) címet kapta.⁷ E munka felépítése a következő: Govdelász az első kötet elején — a kor szokásának megfelelően — prózai, majd verses ajánlást írt a mecénás Ioannisz Konsztandinosz A. Ypszilandi moldvai fejedelemhez. Ezt követi egy előszó azokhoz a görög ifjakhoz, akik a könyvet használni fogják, majd Meletiosz pap két epigrammája a 20 éves Govdelászról és fordításáról. Ezután következik a francia szöveg fordítása alapos lapalji jegyzetekkel. A 24 részből álló, szép képekkel díszített könyv Télemakhosz kalandos utazását és apjához való visszatérését meséli el. A fordító a könyv nyebb megértés céljából a második kötet végén ismerteti Aeneas történetét, majd mindkét kötetet az előforduló nevek jegyzékével zárja. — A görögök, miként a magyarok is, bizonyára szívesen fogadták Fénelonnak ezt a patriarchális királyság eszméjét burkoltan bíráló munkáját.

Govdelász egyetemi tanulmányok végzése céljából jött Pestre. Ott kitűnt szorgalmával, tehetségével. Négy év után kitűnő eredménnyel fejezte be tanulmányait. Bölcsészdoktorrá avatása után hamarosan elhagyta Magyarországot és Bécsbe, Párizsba, Jasiba, majd Münchenbe ment tanítani, de egyik helyen sem fejtett ki komolyabb irodalmi tevékenységet.⁸

FÜVES ÖDÖN

Barthos Paulina emlékkönyve (1835—1852). A bécsi Nemzeti Könyvtár Kézirattára 1965-ben ajándékozás útján egy díszes külsejű dobozos emlékkönyvvel gyarapodott, amely reformkori irodalmunk több értékes, eddig ismeretlen kéziratot dokumentumát őrizte meg. Jelzete Cod. Ser. nova 13.784. Az aranyozott „Stammbuch” (Emlékkönyv) feliratú, 195×128×25 mm méretű, fémmel ellátott, bőrrrel bevont papírdoboz 63 (kézirattári számozású), túlnyomórészt különálló, 175×118 mm nagyságú lapot tartalmaz (csak az utolsó hét, 57—63. lap van összefűzve), melyeken magyar, német és francia nyelvű bejegyzések: emléksorok, emlékkersek, ill. ceruza- és tollrajzok sorakoznak. A datálások zöme az 1830/1840-es évek fordulójára esik; a két szélső határ: 1835. júl. 3., ill. 1852. ápr. 16. (A lapok sorrendje nem kronologikus.) A bejegyzések többsége Magyarországon készült (a leggyakoribb a Pest és a [Sátoralja-]Újhely keltezés), de előfordul néhány „Bécs”, ill. „Wien” helymegjelölés is.

A kézirat Dr. Wilhelm Klastersky, az osztrák elnöki hivatal egykori kabinetfőnöke hagyatékából jutott jelenlegi helyére. (Arról, hogy ő kitől és mikor szerezte, semmit sem tudunk.)

Az emlékkönyv keletkezési körülményeit és első tulajdonosát (az emléklapok címetzettjét) Bártfay Lászlónak abból a nevezetes leveléből ismerhetjük meg, amelyben a Csekén élő Kölcsény Ferencet Kossuth elfogatásáról értesítette. Ennek a Pesten, 1837. máj. 5-én kelt levélnek a befejező részéből idézünk:

„Bár hosszas hallgatásommal vétettem, s vétségemért előbb bűnhődnöm kellene: de bízván végtelen jószágodban, egy kéréssel járulok hozzád kedves Ferim. Te, ki olly kész vagy mindenütt jót, szépet, örömet terjeszteni, kérésemet nem veted meg. — Tavalý

⁶ Haller László fordítása 1755-ben, Zoltán Józsefé pedig 1783-ban jelent meg. Újabban 1980-ban Köpeczi Béla adta ki e kulcsregény kéziratban fennmaradt ismeretlen magyar fordítását, amelyet Domokos Lajos debreceni főbíró 1782—1802 készített.

⁷ MGB 40.

⁸ Velencében 1816-ban jelent meg a természet korszakairól szóló műve.

Június óta házamnál van Barthos Paulína, egy 17 esztendő, lelkes, eszes leány, hogy muzsikában, rajzolásban, francia nyelvben nagyobb műveltséget nyerhessen, mint honn, Újhelyt (Zemplényben), hol arra való mesterek nem igen találkoznak. Ez a leányka igen derék szülék gyermeke (atyja pensióban élő huszár őrnagy, anyja pedig Jozefine fiatalkori barátnéja), egyébiránt feleségem keresztleánya. Minthogy Téged, bár csak képen látva, de munkáidat ismerve, igen nagyon tisztel és szeret, gyakran emlegeté már, hogy Pesten-létének csak egy híja lesz: az, hogy Téged, édes Ferim személyesen nem láthatott; jövő [1837!] Júliusban szüléi haza viszik. — Én egy emlékkönyvet ajándékoztam neki, mellybe megválasztott becsü irat, s rajz emlékeit gyűjtögeti. Ittlévő barátinktól nyerhet illyeket: de Tetőled édes Ferim nem lehet szerencsés egy sorocskát is bírni, ha csak távolod-ból nem hajolsz e jó leányka felé. — Június 22kén névnapja leend. Nagyobb örömet nem nyújthatnék neki, mintha egy papiros szeletkével lepném meg, melly felől azt mondhat-nám neki, hogy számára van kezdeddel írva. — Kérlek írd legalább nevedet emlékül neki; bizonyoson szent ereklve gyanánt fogja tartani tiszteletben. Ha erről nem volnék bizo-nyos, nem mernék illy különös kéréssel járulni hozzád édes jó Ferim. — Ide zárok egy lapot, mellyet emlékkönyvből loptam. Akár táskával, akár postán Jún. 22kéig meg-kaphatnám. Ha tanúja fognál lehetni örömének, kétszeres szivességgel teljesítenéd ohajtá-sát.”²

Kölcsey hamarosan teljesítette a kérést, s az általa írt emlékkv. eredeti kézírata fenn-maradt a feljebb leírt emlékkönyvben; lapjai közt ott van Vörösmartyanak ugyancsak 1837-ből való emlékverse is. Bártfay a Kölcseyhez intézett köszönőlevélben mindkettőt említi, mégpedig a Kölcseyét azon a *Szózat* címen, melynek értelme csak most, a kézirat ismeretében világosodik meg (ennek az 1837. jún. 23-án kelt levélnek egyes részleteit alább idézzük). Kétségtelen tehát, hogy a feljebb leírt kézirat az 1820. körül született sátoraljaújhelyi Barthos Paulína emlékkönyve volt, amelyet vendéglátójától Bártfaytól, keresztanyja Mauks Jozefin második férjétől kapott.

A leány neve már ismert irodalomtörténetünkben, ugyanis az idézett levélrészlet alap-ján mind a Vörösmarty-, mind a Kölcsey-filológia egy-egy emlékvers címzettjeként tartja számon; a lappangó autográf kéziratról ugyan senki sem tudhatott, a versek szövegét azonban a közlések, ill. gyűjteményes kiadások fenntartották: a Vörösmartyét *B. P. emlékkönyvébe* vagy *B. Paulína emlékkönyvébe*, a Kölcseyét meg *Paulína emlékkönyvébe* címen.³ A most előkerült kézirat igazolja ezeket a következtetéseket, s a Bártfay-féle levél-ben említett emlékkönyvvel való azonosságát a Vörösmarty- és Kölcsey-féle emlékver-seken kívül is számos adattal, többszörösen alátámasztja (mint az alábbiakban látni fog-juk, több emléklap keletkezésének körülményei így a legtermészetesebb módon tisztá-zódnak); említsük meg itt a legfeltűnőbbet, ti. a Barthos családnév előfordulását: az 59. lapon egy mecsetet ábrázoló színes tollrajz latin nyelvű aláírása: „Joannes Barthos f. [= fecit] 27 Julii 835” (Barthos János készítette 1835. júl. 27-én), s ugyanennek a név-nek J. B. monogramja a szomszédos lapok alján is többször előfordul. Így hívták azt az 1840-es években „Márk” néven írogató novellistát is, aki — mint Szinnyei adataiból kikövetkeztethető — Paulína 1821-ben született testvéröccse volt,⁴ a szóban forgó rajzok azonban egy 14 éves fiúénál gyakorlottabb kézre vallanak. De bárki is volt ez a személy: az általa rajzolt s keltezett lapok a legkorábbiak; Paulína tehát 1835 nyarán kaphatta az emlékkönyvet Bártfaytól, s először a család valamelyik fiú- vagy férfitagja írt, ill. rajzolt bele — feltehetőleg még Sátoralja-Újhelyen.

¹ A „jövő” jelző itt (az akkori nyelvhasználat szerint „következő”-t jelent (tehát: „idén júliusban”).

² Szemere-tér 15. k. 67, Ráday-Könyvtár (Bp.); faksimile kiadása: *Bártfay László naplója. II. 1849—1851. és válogatott levelei Kölcsey Ferenchez.* (Szerk.: JENEI Ferenc.) Bp. 1969. 201.

³ A két verssel kapcsolatos közlési adatokat l. *Vörösmarty Mihály összes műveinek kritikai kiadása* 2. kötetében (Bp. 1960.) 665, ill. alább a 16. sz. jegyzetben.

⁴ L. *Szinnyei József írói lexikonát*: I. 644—645.

Bárfay idézett sorai nemcsak az emlékkönyv eredetét és tulajdonosa kilétét segítenek tisztázni, hanem termékeny reminiscenciákat is ébresztenek: egyenest elvezetnek ahhoz a közegehez, amelyben a kéziratnak számunkra legbecesebb lapjai keletkeztek. Ezáltal — közvetve, egyetlen jól követhető példa révén — az a folyamat is érzékelhetővé válik, amelynek során az emlékkönyvek jellegzetesen biedermeier divatja fokozatosan „honi” vonásokat ölt, s a reformkor társadalmi-irodalmi törekvéseihez alkalmazkodik.⁵ Arra az Üllői-úti lakásra gondolunk, amelynek Barthos Paulina 1836 nyaratól kezdve egy esztendőn át vendége volt, s amelyet irodalomtörténetünk „Bárfay-szalón” néven emleget. A pesti élet egyik központja volt ez attól fogva, hogy Bárfay, a gróf Károlyi-család titkára 1826-ben feleségül vette nagybátyjának, Gosztonyi Istvánnak özvegyét, Mauks Jozefint, s otthonát tágira nyitotta kiterjedt baráti és ismeretségi köre: pesti vagy vidékről odalátogató írók, költők, politikusok előtt; ő maga „tulajdonkép nem volt író — olvassuk Gyulai Pál Vörösmarty-monográfiájában —, de nagy tisztelője Kazinczynak és Kisfaludy Károlynak, barátja Kölcseynek, s egész lelkesedéssel csüngött a kor irodalmi és politikai törekvésein. Mivel lelke és jó szíve vonzotta és lebilincselte barátait . . . nem adott nekik irányt, de híven szolgálta őket s dicsőségöket a magáénak tekintette.”⁶ Feleségét Mauks Jozefint Toldy Ferenc (ki — még mint Schedel — rendszeres részvevője volt a Bárfay-estélyeknek) visszaemlékezésében úgy mutatja be mint e kör összetartó erejét, lelki és szellemi központját: „benne szellem, szív, s irodalmi műveltség a legszebb összhangzásban egyesültek. Élénk, vidám, s szívélyes és finom társalgását azon hév, mellyel a nemzeti ügyet s minden jót szeretett; azon igénytelenség, mely ily eszű és ismeretű nőknél ritkán találtatik, szeretetre méltóvá, társalgását vonzóvá és nemesítővé tette egyszersmind.”⁷ Ugyancsak Toldy írja Kölcsey egyik leveléhez fűzött lapalji jegyzetében, hogy ez a kör „a Bárfay házában élte két évtizeden át a magyar társas élet legszebb, legnemesb synposiumait, s . . . tagjai, a lelkes és kedélyes házi úron és asszonyon kívül, Vörösmarty, Bajza, Toldy, Zádor, Helmezy, s lelke — míg élt — Kisfaludy Károly, Hébéi a Bárfayné . . . nevelt lánykái voltak. E kört koronként, midőn Pesten megfordultak, Kazinczy, Szemere [Pál], Kölcsey, Wesselényi s mások egészítették ki.”⁸ Az esti összejövetelek részvevői felolvastak újabb műveikből, írásaikból, beszámoltak olvasmányaikról, színházi élményeikről, továbbadták a politika s a társasági élet legfrissebb híreit, — de (amint Bárfay naplójából, leveleiből s egyéb forrásokból is kiténik) a nap minden szakában élénk volt a forgalom Bárfayéknál: a házigazda szorosabb baráti köréhez tartozó írók ki s be jártak, különféle ügyesbajos dolgaikat intézték, megbeszéltek; gyakran maradtak ott ebédre, vacsorára, a vidékről érkezők pedig néha heteken át náluk laktak. Mivel a Bárfay-házaspár gyermektelen volt, szívesen vették magukhoz vidéki rokonaik vagy ismerőseik gyermekeit (egyszerre kettőt-hármat is), s nevelték, tanították, a társas élthez szoktatták őket.⁹ Így került pl. hozzájuk az a Klobusiczky Matild, kinek személyéhez Vörösmarty két verse fűződik, s kinek Kölcsey ugyancsak írt emlékverset.¹⁰ Bárfaynének tehát, annyi más jó tulajdonsága mellett, kitűnő szervezőnek, gyors és ügyeskező háziasszonynak is kellett lennie: nyilván nem utolsósorban ezzel

⁵ L. erről ZOLNAI Béla: *A magyar biedermeier*. (Bp. 1940.) Magyarságismeret c. sorozat. 20—25.

⁶ GYULAI Pál: *Vörösmarty életrajza*. Bp. [É. n.] Franklin. 109.

⁷ TOLDY Ferenc: *Irodalmi társasköreink emlékezete*, Budapesti Szemle 1875. 8. k. 15—16. sz. 11—12.

⁸ *Kölcsey Ferenc összes művei*. Bp. 1960. 3. k. 517.

⁹ GYULAI Pál i. m. 110—111.

¹⁰ L. Vörösmarty „K. Matild dala” és „K. Mathild számára” c. versét (1828) a kritikai kiadás 2. kötetében (24—25.), ill. Kölcsey „Emléksorok Klobusiczky Matildhoz” c. versét (1834): *K. F. összes művei*. Bp. 1960. 1. k. 170.

is hozzájárult a Bártfay-estélyek sikeréhez, a pesti irodalmi életre gyakorolt tartós befolyásukhoz (az összejöveteleket folytatódttak még a nagy árvíz után is, amikor Bártfayék a belvárosi Károlyi-palotába voltak kénytelenek átköltözni).

Az Üllői úti Károlyi-háznak ebbe a mozgalmas, sűrű légkörébe csöppent bele a távoli Zemplén megyei kisváros csendjéből, nyugdíjas huszárőrnagy-apja otthonából Pestre érkezett 16 éves Paulina, s itt tett szert emlékkönyvének legértékesebb, 1837-ből keltezett lapjaira. Személyéről alig tudunk többet, mint amit a fenti levélrészlet tartalmaz; azt a keveset is Bártfay 1838—1841. között vezetett naplójából, aki e feljegyzések tanúsága szerint szenvedélyes szerelemre lobbant iránta, s 1841-ig rendszeres levelezésben állt vele.¹¹ A leány életének későbbi állomásait nem ismerjük: emlékkönyvének legkésőbbi, 1852-ben Sátoraljaújhelyen kelt lapja (45.) az utolsó életjel, amivel róla ez idő szerint rendelkezünk. De bárhogyan is alakult később a sorsa, bizonyosra vehetjük, hogy fiatal leány korában Pesten töltött évét legszebb emlékei közt őrizgette. Alakja számunkra is ezáltal válik érdekessé: olyan *típus* képvisel, amelyről az egykorú irodalomban sok szó esik, de ritkán kerül elénk ilyen kézzelfogható közelségbe, ti. a „honleányét”, aki a nemzetiség iránt közömbös „úri hölgy” helyébe lép, őszintén lelkesedik a magyar nyelvért s irodalomért, hódol a költészet jelesei előtt, ismeretségüket keresi, kézvonásait gyűjti, és az „Emlény”-ek, divatlapok s egyéb szépirodalmi kiadványok szerelmi lírájának, beszélyeinek nemcsak tárgya, szereplője, hanem áhítatos és rendszeres *olvasója* is. Ebben az esetben, szerencsénkre, éppen annak a kétoldalú, kölcsönös kapcsolatnak lehetünk tanúi, amely a közönség e fontos rétege és az írók között ekkor tájt jön először létre, s válik az irodalmi fejlődés fontos mozgatójává, hajtóerejévé. Az emlékkvers — a műfaj természetes korlátain belül — csak ekkor, a reformkor évtizedeiben emelkedik irodalmi szintre (aztán gyors hanyatlásnak indul): jelentőségét egyebek között olyan művek bizonyítják, mint Kölcsey *Emléklapra* c. epigrammája (1833), Vörösmarty *B-né* [Bártfayné] *emlékkönyvébe* (1836) és *Emlékkönyvbe* (1849), Arany János *Emléklapra* (1850) c. költeménye vagy Petőfi emlékkversei (pl. *S. K. emlékkönyvébe*, 1845; *Sz. J. emlékkönyvébe*, 1846; *Kovács Jánosné emlékkönyvébe*, 1846).¹²

E sorsa illeszkedik Barthos Paulina emlékkönyvének két, már említett bejegyzése is: Vörösmarty, ill. Kölcsey kézírata. Maguk a szövegek, amint már szóltunk róla, nem ismeretlenek, de az autográf kéziratok csak most válnak a kutatás számára hozzáférhetővé. Segítségükkel egyrészt pontosabban meghatározhatjuk a versek keletkezési idejét, másrészt bizonyos szövegtérítéseket is regisztrálhatunk.

Vörösmarty verse (37. l.) az emlékkönyv legkorábbi darabjai közé tartozik:

Nőtlen országnak méltán mondhatni hazánkat;
Mert szívben 's szóval hölgyei nem magyarok:
Szent legyen és feledetlen a' hon 's honi szózat előtted,
'S leghőbb vágyaidat töltse be értte az ég.
Pest. Mart. 12^{em} 1837.

Vörösmarty Mihály mk.
(L. a melléklet I. fénymásolatát.)

A vers első közlésére az *Athenaeum* 1837. jún. 18-i számában (49. sz. 389), tehát közvetlenül Paulina jún. 22-i névnapja előtt került sor. Ez Bártfay kívánságára történhetett így, aki, mint Kölcseyhez intézett kérése is tanúsítja, igyekezett ezt a napot a fiatal

¹¹ A napló az OSzK Kézirattárában van, jelzete Quart. H. 1122. A Petőfi Irodalmi Múzeum kiadásában közölt szöveget használtuk: *Bártfay László naplójából*. I. k. 1838—1841. (Szerk. Jenei Ferenc.) Bp. 1969. 186: „[1841.] Dec. 8kán . . . Hevesre mentem, hová Fejérvárné nevében meghívtam: ott P . . t [Paulinát] kértem, hogyjon fel a multakal.”

¹² ZOLNAI Béla i. h.

Növelen országunk méltán mondhasni hazánkus;
 Mert szívben é' szónál hölgyei nem magyarok.
 Szent legyen é' fejedesben a' hon é' honi szavat elősed,
 É' leghább vágyaidat köteve be érte az ég.

Pépf. Mész. 12^{én} 1834.

Vörösmarty Mihály
 MF

Vörösmarty emlékverse (az emlékkönyv 37. lapja)

Szókát a' távolból

Paulinához.

Teod. hárfá gyanánt zeng a' költő' dala Horziád,
 Messze lakásából, vad vizek' árja körül.
 Ő maga gyötrődik; mert bal voss' ásla hazáján
 Dulva evapong, é' bal voss' ásla baráti felétt.
 Lyányka, ne érved a' kins, melly leblomen égve. sötül al;
 Néked öröm kell még, vsep jelen, égi remény.
 Majd ha borúl egéd is, é' epedő büd lönyre fakavargas,
 Emléketem reám, veszteni é' tünni tanulj.

Cseken, Majus 20.
 1837.

Kölcsey Ferenc

Kölcsey Ferenc emlékverse (az emlékkönyv 40. lapja)

leány számára valóban emlékezetessé tenni. Maga a vers azonban jóval korábban, tehát nem erre az alkalomra készült; a kritikai kiadás szerkesztői, akik a közlésekben mellőzött dátumot nem ismerték, tévesen jutottak erre a következtetésre;¹³ az emlékvers keletkezési dátuma eszerint „1837. május—június”-ról „1837. márc. 12”-re helyesbítendő.¹⁴ — A kézirat szövege a dátum többletén és a cím hiányán kívül csak annyiban tér el az Athenaeumbeli első közléstől, hogy a 3. sor végén ki van téve a vessző, a 4. sor végén pedig pont van a felkiáltójel helyett.

Kölcsey versének betűhív szövege (40. 1.):

Szózat a' távolból
Paulínához

Aeoli hárfá gyanánt zeng a' Költő' dala Hozzád,
Messze lakásából, vad vizek' árja közül.
Ő maga gyötrődik; mert bal sors' átka hazáján
Dulva csapong, 's bal sors' átka baráti felett.
Lyányka, ne értsd e' kint, melly keblemen égve terül el;
Néked öröm kell még, szép jelen, égi remény.
Majd ha borúl eged is, 's epedő búd könyre fakasztgat,
Emlékezve reám, veszteni 's túrni tanulj.
Csekén, Majus' 20.

1837.

Kölcsey Ferencz mp.
(L. a melléklet 2. fénymásolatát.)

Ez az emlékvers, mint láttuk, a Vörösmartyétól eltérően, Barthos Paulina névnapjára készült, de Kölcsey már májusban megírta, hogy még idejében eljuttathassa Pestre. Ez meg is történt: Bártfay jún. 23-án, tehát a leány névnapjára ünnepelését követő napon így mondott köszönetet érte: „. . . a' mit nekem ez úttal mondanom kell, mondanom kötelesség, a legszívesb köszönet nagy jószágodért, hogy minapi kérésemet nemcsak meghallgatni, de olly igen megelőző készséggel teljesíteni is kegyes valál. S nagy az öröm, mellyet mindnyájunknak s leginkább Paulinának szerzél. *Szózatodat* W. [Wesselényi] Miklós irigylésre méltónak találja, s az, tagadhatatlanul fő dísze a leányka gyűjteményének.¹⁵ A vers címe a Kölcsey-kiadásokban „Paulina' emlékkönyvébe” (az irodalomban is így emlegetik); az eredeti cím feledésbe merült; a kiadásokban a vers keltezése is pontatlan: csak a keletkezés évét tüntetik fel.¹⁶

Nem könnyű magyarázatot találni arra, hogy a *Szózat a távolból* miért sikkadt el a közlésekből: nem valószínű, hogy már Kölcsey módosította volna a címet a magának készített másolaton (inkább feltehető ez „Minden munkái”-nak sajtó alá rendezőről), hiszen valóban „szózat” ez, mely már-már szétfeszíti az emlékvers-műfaj kereteit. Kölcseyt, mint levelezéséből tudjuk, felháborodással és keserőséggel töltötték el az országgyűlési ifjak ügyében 1837. áprilisában hozott ítéletek. Wesselényinek írt soraiban, ápr. 25-én, erről szólva így fakadt ki: „Vagynak fájdalmak, miken vigasztalás, miken feledkezés nem segít, s ilyenekben érzelmeinket kikiáltozni, kiordítózni szükség, hogy kebleinket keserű elfojtódással egy pillanatban meg ne repesszék.” Kossuth letartóztatásának hírére már-már kicsordult a keserűség pohara: „Lehetetlen, hogy méltánylani ne

¹³ L. Vörösmarty kritikai kiadás 2. k. 666.

¹⁴ Uo. 224.

¹⁵ L. a 2. sz. jegyzetben i. h., ill. i. m. II. 202.

¹⁶ KÖLCSEY Ferenc: *Minden munkái*. (Szerk. B. EÖTVÖS József, SZALAY László és SZEMERE Pál.) Pest, 1840. I. k. 154: „Paulina' emlékkönyvébe.” (1837. évszámmal.)

tudd a dühös fájdalmat — írta május 23-án Toldy Ferencnek —, mely a Kossuth elfogatása hírével belém villámlott.”¹⁷ Ez az a „gyötrelem”, mely a Paulinához írt „Szózat”-ba is beleömlik a „barátit” (Kossuthot, az országgyűlési ifjakat, Wesselényit) sújtó erőszak miatt. Mindez, úgy gondoljuk, kellőképpen indokolná a kiadásokban az eredeti, hosszabb, a vers jellegét és célzatát hívebben kifejező cím helyreállítását. A kiadások hagyományos keltezését is „1837. máj. 20”-ra kell kiegészíteni. — Az eredeti kézirat a versszövegben számos apróbb (ékezési, interpunkciós, helyesírási) eltérést mutat a kiadásoktól; gondos szövegkritikai vizsgálat döntheti csak el, melyik variáns tekinthető véglegesnek.

*

Az emlékkönyv pesti lapjainak sorát a naptári időrend szerint maga a házigazda, Bártfay nyitotta meg 1837. jan. 1-én (11. l.); 8-soros emlékversét, a „fűzfaparióját” mentegető sorok kíséretében Kölcsénynek is lemásolta, ugyanabba a levelébe, amelyben a Paulinához intézett *Szózat* megküldéséért köszönetet mondott barátjának.¹⁸ Felesége pedig — talán az általa adott francia nyelvórák vagy a francia nyelvű beszélgetések emlékéül — júliusban a következő bejegyzéssel búcsúzott a lánytól (12. l.): „Le tem(p)s qui fuit sur nos plaisirs | Semble s'arreter sur nos peines | Josephine Bártfay | Pesth ce 6. Juillet 1837.”

Paulina ugyanis 1837 nyarán visszatért Sátoraljaújhelyre; feltehetőleg ezzel függ össze, hogy az emlékkönyv ekkor tájt sok pesti keltezésű lappal gazdagodott: köztük Wesselényi-, Bajza- és Schedelével (feltehetőleg korábban tett ígéretüket igyekeztek még a lány távozása előtt teljesíteni), s nyilván ide sorolhatjuk még — mint valami oknál fogva elkésetteteket — Szemere Pálnak és Helmecey Mihálynak szeptemberből datált bejegyzéseit. Az említettek, mint láttuk, Bártfayék legszorosabb baráti körének tagjai voltak; — már akkor országszerte ismert és méltán becült férfiak. Emléklapjaikat (melyek tudunkkal kiadatlanok) nem annyira irodalmi értékük teszi becsessé, mint az, hogy kezük vonását őrizték meg. Szövegüket (a fenti sorrendben) elsősorban ezért közöljük:

Wesselényi Miklós emléksorai (39. l.) júl. 9-éről: „Jónak *lenni* de nem látszani, oly tőke, melyet akár mikor felmondhatunk, 's mely gazdagon kamatol. Jónak *látszani*, nagy adósság, melyért nagy kamatokat kell fizetnünk, 's mi véletlenül mondathatik fel; és jaj az ekkor fizetni nem tudóknak.”

Bajza József júl. 14-éről keltezett emlékverse¹⁹ (17. l.; folyamatosan, a sorokat |, a strófákat || jellel elválasztva közöljük):

„Gyászna és öröme | Kerte e' világ, | Kéjrozsák teremnek | Benne 's búvirág. || Kény szerint virágot | Senki nem szakaszt, | Ember' életére | A' sors adja azt. || Mindkettőt kezéből | Á' ki nyer vegyest, | Az méltán imádja | Őtet mint kegyest; || Mert merően egyet | A' gyarló kebel | Csak a' sír' homályán | Túl viselhet el. || Hol örök sugárok | Rá derültenek, | S többé nem halandó | Mint az istenek. || Kérjed, oh leánya, | Őt a' lét urát, | Mérjen egyiránt itt | Bút és kéjt read.”

Schedel Ferenc júl. 17-én beírt búcsúzó verse (47. l.):

„Jövé, és jöttöd kedves volt nekünk. | Buval rakott sok perczit életünknek | Ártatlan tréfák' röpké kis hadával, | Szabad dévajtság víg játékkal —, | Majd lelkes érzet', 's részvét' hő szaván | Te is derítéd, enyhítéd Te is, | Közös barátunk' nyájas hajlokában. || Elmúlt egy kurta év gyors szárnyakon — | S Te *mégy*, 's elmented a' szép házi körben | Fájdalmas ürt hágy, 's kedvünk csökkenését: | De légy velünk a' szellem' szárnyain, |

¹⁷ *Kölcsény Ferenc összes művei.* (Bp.) 1960. 3. k. 784., ill. 786.

¹⁸ L. feljebb a 2. sz. jegyzetben i. h., ill. i. m. 202.

¹⁹ Bajza ezt az emlékversét később — némileg átdolgozva — az *Életképe* 1844. évf.-ában közzétette (1. l. fé. 136.).

El nem feledve, kiknek kedvező | Az ég, barátaidat; 's el nem feledve Azt, | Kit oly ke-
ményen sújtott, engem is.²⁰ || Menj hát, 's szerencse és öröm kíséren | Ifjú éltednek min-
den útain, | Olly híven, mint emlékezetünk kísér!"

Szemere Pál szept. 10-i emléksorai (18. l.):

„Szivünk azok után | Eped, sóhajt és sir, | Mellyeket többé nem, | Vagy miket még
nem bir. | Szemere Pál. | Emlékül.”

Végül — a Bártfay-kör tagjai közül legkésőbb, szept. 13-án — Helmezy Mihály be-
jegyzése (46. l.):

„Őszinte légy és semmi tetted | 'S ajkaidat ne himezze álszin.”

Az emlékkönyvnek az 1837 utáni időszakból mindössze egy — tartalmilag-formailag
kevésbé érdekes — pesti keltezésű bejegyzése van (1842. szept.-ből, egy bizonyos K. S.-tól,
36. l.), s a nagyobbbrészt Sátoraljaújhelyről és környékéről vagy Bécsből datált lapokon
csak két ízben tűnik fel ismertebb név: Szemere Miklósé és Sárosi Gyuláé.

Szemere Miklós bejegyzése (38. l.) 1842. szept. 29-én kelt. A keltezésből a helynév adata
hiányzik. Valószínű, hogy Sátoraljaújhelyen írt az emlékkönyvbe, hiszen maga is Zemp-
lén megyei lakos, lasztóci földbirtokos volt. Terjedelmes emlékkversének csak az első stró-
fáját közöljük:

„Leányka! bájkörödbe hívsz? | Ím hódolok, im röppenek. | Körüled hű barátfüzér; |
Ifjú, leány, üdvözlének. | Egek! de milly gyászos sereg! | Ez nyög 's mereng, amaz sohajt,
| Csak egy vig arczra sem lelek, | Mind bút lehel s keservi jajt.” Stb.²¹

Sárosi Gyula emlékverse (24. l.) keltezetlen, de 1843—1848. között kellett keletkeznie,
mivel „Sárosy Gyuláné: Vass Palinaí!” is írt néhány sort az egyik lapra (33. l.), őt pedig
a költő 1842. őszén vette feleségül; s mivel apósáék Sátoraljaújhelyen laktak,²² nyilván-
való, hogy a két emléklap a költő és felesége valamelyik ottani látogatása alkalmával
készült. Sárosi verse:

„A pap tanítja: hogy föltámadunk, | 'S el nem nyel a' sír minden életet — | Szép
költeménynek, hinni nehezebb. | Mert hol van a' ki visszajöhetett | Hogy fölfedezze sírja
titkait? | Bizony bizony csak addig élhetünk, | Míg ránk az élők hűn emlékszenek, | 'S
ha így feledve lenni kész halál: | Szép hölgy, ne ölj meg engem, boldogot, | Ki 'e lapodra
jegyzém nevemet, | Hogy azt, ha méltó, szíved írja le!”²³

A többi bejegyzők közül említsük meg még a következőket (a lap sorszáma és a kelte-
zés kíséretében): Kölcey Antonia, a költő keresztlánya (1. l., keltezetlen ceruzarajz:
virágkoszorú; valószínűleg 1837 első feléből), Tünczer Lilla, a sokat emlegetett Tünczer-
(később Lejtej-féle leánynevelő intézet vezetője (9. l., keltezetlen), Pigay Antal, ill. Tas-

²⁰ Schedel fiatal (első) felesége ugyanis 1836 végén hirtelen meghalt, l. erről Vörösmarty-
nak Kölceyhez írt sorait, a Vörösmarty kritikai kiadás 18. kötetében (V. M. levelezése.
II. Szerk. BRISITS Frigyes. Bp. 1965.) 93., ill. 328.

²¹ A vers SZEMERE Miklós *Összegyűjtött munkáiban* (Bp. 1882. 2. k.) nincs benne.

²² L. mindkét adatot *Szinnyei írói lexikonában*, XII. 222., ill. 223.

²³ Ez a vers Sárosi Gyula *Kisebb költeményei és levelezése* c. kötetéből (szerk. BISZTRAY
Gyula. Bp. 1954.) hiányzik.

ner Antal, gróf Széchenyi István titkárai (16. l., Pest 1837. jan. 1. és 34. l., Pest, 1837. jún. 26.), Klauzál Imre, K. Gábor testvérbátyja, gróf Károlyi Lajos jószágkormányzója (50. l., Soroksár, 1837. máj. 1.).²⁴

*

Az emlékkönyvnek csak irodalomtörténeti vonatkozású anyagát mutattuk be: a lapok többségét (kb. négyötöd részét) még csak meg sem említhettük. Általánosabb művelődés- és ízléstörténeti szempontból ezek, a nyelvek (magyar, német, francia) különbözősége ellenére is sok formai és tartalmi rokonságot mutató, stereotípiákban gazdag bejegyzések érdekes tanulságokat kínálnak. A kézirat azonban nincs elérhető távolságban, s ha valaki egyszer arra vállalkozik majd, hogy feldolgozza e sajátos, semmi máshoz nem hasonlítható kéziratos forrásanyagot sajnos csak igen kis számban fennmaradt reformkori példányait, Barthos Paulina Bécsben őrzött emlékkönyvét sem hagyhatja figyelmen kívül.

NÉMETH ISTVÁN—KISS JÓZSEF
(Wien) (Bp)

²⁴ Tändler (Tenczer) Lillával Bártfayék (a többször emlegetett napló tanúsága szerint) szoros kapcsolatban voltak; ismerős vagy rokon lányokat ajánlottak be intézetébe; pl. éppen Kölcsey Antoniát is (l. erről a költő levelezését). — A többiekéről l. Szinnyi írói lexikonát.